

Tolunay Emir KOÇER	SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI	YÜKSEK LİSANS TEZİ	2025
-----------------------	--	--------------------	------

T.C.
NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

MANAS DESTANINDA KADININ YERİ VE ÖNEMİNE
İLİŞKİN TOPLUMSAL-SİYASAL BİR
DEĞERLENDİRME

TOLUNAY EMİR KOÇER

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Ergin ULUSOY

AĞUSTOS 2025
KAYSERİ

**T.C.
NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**MANAS DESTANINDA KADININ YERİ VE ÖNEMİNE İLİŞKİN
TOPLUMSAL-SİYASAL BİR DEĞERLENDİRME**

TOLUNAY EMİR KOÇER

**Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Ergin ULUSOY**

**AĞUSTOS 2025
KAYSERİ**

KABUL VE ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Ergin ULUSOY danışmanlığında Tolunay Emir KOÇER tarafından hazırlanan “**Manas Destanında Kadının Yeri ve Önemine İlişkin Toplumsal-Siyasal Bir Değerlendirme**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

..... / / 2025

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Ergin ULUSOY

Üye : Prof. Dr. Fatih ERTUGAY

Üye : Doç. Dr. Hüsnüye AKILLI

ONAY

Bu dönem projesinin kabulü Enstitü Kurulunun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../20....

Doç. Dr. Burcu ORALHAN

Enstitü Müdür V.

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Nuh Naci Yazgan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Kütüphanesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren **6 ay** ertelenmiştir. (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 6 ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

..... /...../.....

(İmza)

Tolunay Emir KOÇER

“**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**”

(1)Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2)Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3)Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, dönem projemin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, *Dr. Öğr. Üyesi Ergin ULUSOY*, danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna göre yazıldığını beyan ederim.

Tolunay Emir KOÇER

TEŞEKKÜR

İlk günden bugüne kadar şahsıma ve aileme desteğini hiç esirgemeyen Hocam ve fikir büyüğüm Prof. Dr. Fatih ERTUGAY'a ve Enstitü çatısı altında görev yapan sayın hocalarıma ayrıca her daim yanımda olarak manevi desteğini hissettiren sevgili eşim Av. Deniz KOÇER'e, en değerli varlığım olan çocuklarım Osman'ım ve Musa'ma, beni yetiştiren okutan ve hayatı öğreten Annem Hikmet KOÇER'e ve Babam Musa KOÇER'e çok teşekkür ederim.

Tolunay Emir KOÇER

ÖZET

Koçer, T. E., “Manas Destanında Kadının Yeri ve Önemine İlişkin Toplumsal-Siyasal Bir Değerlendirme”, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2025. Türk destanları, yalnızca tarihsel olayların veya kahramanlıkların değil, aynı zamanda toplumsal yapının ve değerlerin de yansıması olarak değerlidir. Bu çalışmada, Türk destanlarında yer alan kadın figürlerinin siyasal anlamda üstlendikleri roller, sembolik temsilleri ve toplumsal düzen içerisindeki konumları incelenmiştir. Kadının toplumdaki yerine ilişkin kurgulanan anlatılar, yalnızca kültürel birer öge değil, aynı zamanda siyasal bir ideolojinin taşıyıcısıdır. Destanlarda kadın, kimi zaman bilge bir eş, kimi zaman savaşçı bir lider, kimi zaman ise kutsal bir figür olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda tezde, destanlarda kadına biçilen rollerin siyasal düşünce sistematigi içerisindeki yeri tartışılmış, kadının toplum içindeki etkisinin kültürel temsilleri üzerinden siyasal bir perspektifle çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bu tez çalışmasında araştırma nesnesi olarak Manas Destanı seçilmiş ve destanda kadının rolü, işlevi ve önemi tarihsel-sosyolojik analiz yöntemi ile doküman analizi yöntemleri aracılığıyla incelenmiştir. Bu çerçevede çalışma kapsamında tümevarımcı bir yaklaşımla Destanda toplumsal cinsiyet eşitliği konusuna odaklanmış toplam yedi araştırma sorusu ortaya atılmış ve bu sorulara yönelik altı temel bulguya ulaşılmıştır. Destan içerisinde kadın karakter tipolojileri, bu tipolojilerin işlev ve rolleri yine toplumsal cinsiyet kavramı perspektifinde incelererek bu bakımdan olumlu ve olumsuz yönler açıklamalı olarak ortaya konmuştur. Çalışmada sonuç olarak, Türk kültürünün kadına biçtiği çok yönlü rollerin, bir çeşitlilik ve derinlik taşıdığı ve modern toplum yapısı ve siyasette etkili olabilecek dayanak noktaları ortaya koyduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Destanları, Kadın ve Destan, Manas Destanı, Manas Destanı ve Toplumsal Cinsiyet, Türkler Destanlarında Kadının

ABSTRACT

Koçer, T. E., “A Socio-Political Assessment of the Role and Importance of Women in the Manas Epic”, Nuh Naci Yazgan University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Master's Thesis, Kayseri, 2025. Turkish epics are valuable not only as records of historical events or acts of heroism but also as reflections of the social structure and values. In this study, the political roles assumed by female figures in Turkish epics, their symbolic representations, and their positions within the social order have been examined. The narratives constructed regarding the place of women in society function not only as cultural elements but also as carriers of a political ideology. In the epics, women sometimes appear as wise wives, sometimes as warrior leaders, and at times as sacred figures. In this context, the thesis discusses the place of the roles assigned to women in epics within the systematics of political thought, aiming to analyze the cultural representations of women's influence in society from a political perspective. In this thesis, the Epic of Manas was chosen as the research subject, and the role, function, and importance of women in the epic were examined using historical-sociological analysis and document analysis methods. Within this scope, the study adopted an inductive approach, formulated a total of seven research questions focusing on gender equality in the Epic, and reached six main findings in response to these questions. The typologies of female characters within the epic, along with the functions and roles of these typologies, were analyzed from the perspective of gender concepts, and both positive and negative aspects were explicitly presented. As a result, the study concludes that the multi-faceted roles assigned to women in Turkish culture possess diversity and depth, offering foundational points that can be influential in modern social structures and politics.

Keywords: Turkish Epics, Women and Epic, The Epic of Manas, The Epic of Manas and Gender, The place of Women in Turkish Epics

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	iii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iv
ETİK BEYAN SAYFASI	v
TEŞEKKÜR.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ.....	1
2. TOPLUMSAL CİNSİYETİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	5
2.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramının Tarihselliği	5
2.2. Toplumsal Cinsiyet Kavramının Bileşenleri	9
2.3. Siyasal Açıdan Toplumsal Cinsiyet	14
2.4. Toplumsal Cinsiyet Temelli Politikalar ve Uluslararası Uygulamalar	19
3. TÜRKLERDE KADIN OLGUSU	20
3.1. Türk Kültüründe Kadın Olgusu.....	21
3.2. Türklerde Siyasette Kadın	27
3.3. Türk Destanlarında Kadın.....	30
4. MANAS DESTANI'NDA KADIN.....	35
4.1. Yöntemsel Çerçeve.....	35
4.2. Metin Analizi.....	40
4.2.1. Manas Destanı.....	40
4.2.2. Manas Destanının Metin Analizi.....	42
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	53
6.KAYNAKLAR.....	57
7.EKLER	
EK-1: Tez Çalışması Orijinallik Raporu	

KISALTMALAR

ABD	(United States of America / USA) Amerika Bileşik Devletleri
BM	(United Nations / UN) Birleşmiş Milletler
BMSKA	(Sustainable Development Goals) Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları
CEDAW	(Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against) Kadınlara Karşı HerTürlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi
LBGTİ+	Lezbien, Gay, Biskesüel, Trans, İnterseks ve diğerleri
TDK	Türk Dil Kurumu

1. GİRİŞ

Destanlar, toplumların yaşanmışlıklarının ve bu yaşanmışlıklardan ortaya çıkan kültürün, kimliğin biraz abartı ve hayal gücü de eklenerek tarihsel ve mitolojik unsurlarla harmanlanmış şekilde ortaya konduğu sözlü ürünlerdir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde (TDK Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>) de destan; “1- Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir; epope. 2- Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri. 3- İsim Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri” (TDK Sözlük) olarak geçmektedir.

“Destan sözcüğü dilimize Farsçada efsane, mesel ve hikâyet-i güzeştegan anlamında kullanılan dastan kelimesinden ses ve anlam değişikliği ile geçmiştir. Türkçede ilk defa ne zaman kullanıldığı tam olarak bilinmeyen destan kelimesinin İslamiyet sonrasında kullanılmaya başlandığı tahmin edilmektedir” (Çobanoğlu, 2003). “Her köklü millet de olduğu gibi Türk milleti de tarihi gelişim sürecinde millî benliklerinin imzasını taşıyan destanlar meydana getirmiştir” (Bars, 2013, s. 181). Sepetçioğlu’na (1992, s. 36) göre, “Türk destanları, değişiklik ve özgünlük bakımından en zengin destanlardır”. Yine Manas Destanı da Gürsoy-Naskali’ye (1995, ss. 1-8) göre destan kavramını tanımlamak açısından en ideal örnek niteliğindedir.

Destanlar, toplumların kolektif belleğini yansıtan destanlar, aynı zamanda ait oldukları medeniyetin değerlerini, inançlarını, yaşam tarzlarını ve dünya görüşlerini de barındırır ve nesiller boyunca aktarılmasını sağlar. Bu epik anlatılar, toplumun şekillenişini, doğa ve diğer topluluklarla mücadelelerini, toplumsal yapısı ile siyasetini ve nihayet o toplumu tanımlayan kimliksel özellikleri anlamak için önemli kaynaklardır. “Milletlerin millet olma yolundaki çabalarından izler taşır ve bu çabaların hatıraları ile geçmişle gelecek arasındaki zamanı canlı ve taze tutar” (Sepetçioğlu, 1992, s. 7). Türk destanları da, Türkler açısından bu açıdan böyle bir öneme sahiptir. Zira Türklerin tarih boyunca yaşadığı göçleri, savaşları, inanç sistemlerini ve toplumsal değişim-dönüşümleri kendi bakış açılarından ve birinci ağızdan ortaya koymaktadır.

Türk destanları, zengin motif ve karakterleriyle Türk kültürünün temel unsurlarındandır. Destanlarda, kadının toplumdaki yeri ve rolü dikkat çekici bir şekilde

yansıtılır. Özellikle de kadının toplumsal ve politik rolü ve işlevi çerçevesinde ele alındığında, Türk destanlarının bu özelliği Batı kaynaklı destanlarda az görülür türdendir.

Destanlar çerçevesinde değerlendirildiğinde geleneksel olarak ataerkil bir yapıya sahip olmasına rağmen, eski Türk toplumlarında kadın, genellikle güçlü, bilge ve oldukça aktif bir figür olarak karşımıza çıkar. Bu bakımdan destanlarda kadınlar sadece eş ve anne rolüyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda savaşçı (Alp kadın), yönetici ve danışman gibi rolleri de üstlenmişlerdir. Bu durum, Türk destanlarının toplumsal cinsiyet rollerini ve kadın-erkek ilişkilerini incelemek için önemli bir zemin hazırlar.

Türk destan geleneğinin en hacimli ve önemli örneklerinden biri olan Manas Destanı, Kırgız Türklerinin tarihi, kültürü ve toplumsal yapısı hakkında zengin bilgiler sunar. "Kırgız halkının ansiklopedisi" olarak nitelendirilen toplumsal yaşamın her yönünü detaylıca ele alan Manas Destanı, Kırgız Türklerinin kültürünün ve kimliğinin yapısal bir ögesi haline gelir. Bu bağlamda dünyanın en uzun destanlarından bir olan destan, toplumsal cinsiyet perspektifinde değerlendirildiğinde, kadın-erkek eşitliğinin nasıl inşa edildiğini, kadınların sosyal yaşamdaki konumlarını ve ataerkil sistem içindeki temsil biçimlerini anlamak için de eşsiz bir kaynaktır.

Destanda yer alan kadın karakterler, genellikle Alp tipi kadın (savaşçı ve cesur), ideal eş ve anne tipi (itaatkâr, fedakâr, bilge) ve sembolik kadın gibi farklı tipolojilerde incelenir. Manas Destanı, kadınların savaş meydanlarındaki kahramanlıklarını, ev içindeki sorumluluklarını, kocalara verdikleri öğütleri ve çocuklarının yetiştirilmesindeki rollerini gözler önüne serer. Ancak, destan aynı zamanda, geleneksel toplumların bir özelliği olarak ataerkil yapıdan kaynaklanan bazı kısıtlamaları, eşitsizlikleri ve toplumsal cinsiyet normlarını da yansıtır. Bu noktada destanın önemi, ataerkil normlara zıt kadın tasvirleri barındırmasından ziyade, ataerkil bir toplumda her şeye rağmen bugün toplumsal cinsiyet eşitliği olarak kabul görmüş normların öncüllerinin kent yaşamı ve kapitalist toplumdan yüzlerce yıl önce kendiliğinden boy vermiş olduğunu ispatlamasındadır.

Tez işte bu kapsamda biçimlenmiş ve temel problemi olarak Orta Asya döneminde yaşamış Türk toplumlarında kadının toplumsal ve siyasal yaşamdaki konumunun, günümüz anlamındaki toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışıyla ne ölçüde örtüştüğünü belirlemektir. Tezin amacı, Orta Asya Türk toplumlarında kadının toplumsal ve siyasal alandaki konumunu tarihsel bir perspektiften incelemek, kadın-erkek ilişkilerinin

toplumsal yapı içerisindeki yerini belirlemek ve destanlar üzerinden toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının kökenlerini ortaya koymaktır. Tez, bir sayıltı içermediğinden herhangi bir hipotez içermemekte, bunun yerine araştırma sorularıyla ilerlemektedir. Tezin araştırma soruları;

- Orta Asya’da yaşadığı dönemde Türk toplumsal ve siyasal yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğine temel alınabilecek bir kadın-erkek eşitliği pratiği mevcut mudur
- Orta Asya’da yaşadığı dönemde Türk toplumsal-siyasal yaşamında kadının rolleri ve nitelikleri nelerdir?
- Kadının siyasetteki yeri ve etkinliği nedir?
- Eşitlik düşüncesi varsa, bu hangi alanlarla sınırlıdır?
- Destanlar, toplumsal cinsiyet eşitliğini araştırmak için uygun ve geçerli metinler midir? şeklindedir.

Tezde yukarıda çizilen çerçevede araştırılması için tarihsel-sosyolojik analiz yöntemine başvurulmuştur. Tarihsel-sosyolojik analiz yöntemi olguların temellerini anakronizm yapmadan ortaya çıkartmaya ve anlamaya yarayan bir analiz yöntemidir. Bu doğrultuda olguları ve olayları sosyolojik bakış açısıyla ve fakat tarihsel neden-sonuç ilişkilerini dikkate alarak, anakronizm yapmadan değerlendirmek üzerine kurulmuştur.

Yöntem, '68 kuşağıyla birlikte yükselen sol’a paralel biçimde sosyolojide de Neomarksist ve Neoweberyen görüşler ön plana çıkmış, tarihsel sosyolojik analiz tekrar önemli bir konuma yükselmiştir (Slattery, 2014, ss. 17-18). Tarihsel sosyolojik yöntem, toplumsal yapılar ya da süreçlerle ilgili sorular soran, anaizlerde zamansal ardaşıklığı dikkate alan, eylemlerin ve yapısal bağlamaların etkileşimine odaklanır (Skocpol, 2002, ss. 2-3).

Bu çalışma modern dönemin bir olgusunu geçmiş dönemdeki bir araştırma nesnesi aracılığıyla inceleyerek anlamlı ilişkiler ortaya koymayı hedeflediğinden, tarihsel-sosyolojik analiz yöntemi en uygun araştırma yöntemi olarak kabul edilmiştir. Çalışmanın bir yüksek lisans tezi olması ve sürenin oldukça kısıtlı olması dolayısıyla içerik analizi gibi çok daha kapsamlı bir araştırma ve spesifik, detaylı istatistik analizler gerektiren yöntemlere başvurulmamıştır.

Yukarıda açıklanan çerçevede çalışmanın birinci bölümünde, toplumsal cinsiyet olgusunun tarihsel, kavramsal ve siyasal açıdan incelenmiş ve tezin kavramsal temelini

oluşturan terimler, parametreler ve süreçler açıklanmıştır. İkinci bölümde, genel olarak Türk kültüründe ve Türk destanlarında kadın olgusu incelenmiş; kadınların Türk toplumsal yaşamındaki yeri, siyaset içerisinde rol ve işlevleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise öncelikle yöntemsel çerçeve detaylı biçimde açıklanmış, devamında ise Manas Destanı hakkında açıklama yapılarak metnin toplumsal cinsiyet odaklı ve tarihsel-sosyolojik bir analizi sunulmuştur. Sonuç bölümünde çalışmayla varılan sonuç hem özetlenmiş hem de bir tartışma halinde değerlendirilmiştir.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET OLGUSUNUN KAVRAMSALLIĞI

Toplumsal cinsiyet olgusu, toplumda kadınlık ve erkekliğin kolektif bir kimlik olarak işaret ve ima ettiği roller, beklentiler ve normların bütünüdür. Bu anlamda toplumsal cinsiyet olgusu, atanmış cinsiyet olarak adlandırılan biyolojik cinsiyetten tamamen farklıdır. Kültürel, tarihsel ve ekonomik koşullar doğrultusunda şekillenen bu kavram, bireyleşme süreçlerini doğrudan ve derinden etkileyerek bireysel kimliklerin inşa edilmesinde etkili olur. Toplumsal cinsiyetin bireyler ve toplum üzerindeki etkilerinin anlaşılabilmesi ve buradan hareketle eşitlikçi bir yapı inşa edebilmesi için öncelikle onun içeriğinin ve işleyişinin belirlenmesi ve kavramsal bir düzlemde açıklanması gerekir.

2.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramının Tarihselliği

Toplumsal cinsiyet kavramının içeriği sosyal olduğundan, tarihsel süreç içinde baş gösteren toplumsal, kültürel ve ekonomik değişim ve dönüşümlerden etkilenmiştir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet kavramı, toplumun bir üst kimlik olarak kadından ve erkekten tarihsel dönemler ve ekonomik-toplumsal koşullar itibarıyla ne beklendiğiyle ilgilidir. Geleneksel olarak toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkeğin biyolojik farklılıklarına dayandırılarak belirlenmiş ve bu rollerin doğal olduğu kabul edilmiştir. Avcı-toplayıcılıktan bitki yetiştiriciliği aracılığıyla yerleşik hayata geçilmesi ve büyük miktarda üretim yoluyla tarıma geçiş yapılması bir kırılma noktasıdır. Zira önceden doğurganlık özelliği ile bitki yetiştiriciliği ve dikiş işlerindeki becerisi kadını önemli hale getirir ve statü kazandırır.

Bu ilkel dönemlerin anaerkil olduğu yönünde önemli görüşler bulunmaktadır. Ancak tarım devrimi sonrası evliliğin ilk denemeleri olan eşleşmelerin yavaşça anasoyluluktan çıkmaya başlaması ile tarım sayesinde tüketilebilecek olandan daha fazla üretilmesinin önce ortak mülkiyet ve devamında ise özel mülkiyeti ortaya çıkartmasıyla erkeğin rolünün daha ön plana çıktığı ve toprak mülkiyeti üzerinde söz sahibi hale geldiği düşünülmektedir. Özel mülkiyetin icadı bu noktada önemlidir çünkü toprağa dayalı mülkiyet ilişkilerine dayandırılan yerleşik toplum modelinde erkek toprak mülkiyeti üzerinde söz sahibi olarak kadını bastırdığı düşünülmektedir (Berktaş, 2012; Childe, 2009; Morali-Daninos, 1974; Reed, 1983; Sayın, 1990).

Öte yandan artık medeniyetin hüküm sürdüğü antik dünyada artık doğurma özelliğinden dolayı “topraktan yapılma çömlek gibi, kadının bedeni de, yaşam için gerekli olan ürünleri, -onların üretimine katkıda bulunmaksızın-” (Berktaş, 2014, s. 59) taşıyor olmasına atıfla taşıyıcı olarak görülmüş ve kadının statüsü de bu çerçevede şekillenmiştir. Nitekim kadına yönelik bu bakış açısını Antik çağın en bilinen filozofu Platon da Devlet adlı eserinde “peki, kadınla erkek arasında büyük bir yaradılış ayrılığı olduğunu inkâr edebilir misin? Gel de inkâr et! Öyleyse kadına yaradılışına uygun ayrı bir iş vermek lazım” (Platon, 2012, s. 154) sözleriyle ortaya koymuştur. İşte, ataerki ya da ataerkil düzen olarak ifade edilen bu geleneksel bakış açısı, antik dünyayı biçimlendirirken erkeğin üstünlüğü ve kadının edilgenliği, tamamlayıcılığı fikrinden kaynaklanan bir eşitsizlik üzerinde inşa olmuştur. Ancak özellikle Sanayi Devrimiyle gelişen kadın kamusalılığı ve kadın hakları mücadelesi sonrası bilimsel ilginin konusu olmaya başlamış ve söz konusu önkabullerin doğru olmadığı anlaşılmıştır.

Öte yandan toplumsal cinsiyet kavramı, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında baş gösteren kadın hakları mücadelesi ile birlikte yükselişe geçmiş ve giderek kamusal tartışmaların önemli bir konusu haline gelmiştir. Tarihsel gelişimi açısından ele alınırsa, toplum, doğa koşullarından kaynaklanan zorunluluklara dayalı olarak kadın ve erkekler arasındaki genel biyolojik farklılıklar ve kapasiteler çerçevesindeki bir iş bölümü temelinde yapılaşmıştı, birey tercihleri ve toplumsal cinsiyet olgusu çok uzunca bir süre görünmez kalmıştır. Dolayısıyla gerek antik dönemlerde gerekse de Ortaçağda toplumsal cinsiyet yapı yapışa olan toplumsal cinsiyet rolleri de büyük oranda üretim ilişkilerine ve toplumsal iş bölümlerine bağlı olarak şekillenmiştir. Örneğin Antik Yunan’da, Pers İmparatorluğunda ya da Çin, Japonya gibi uzakdoğu ülkelerinde kadınlar genellikle özel alanda tutulmuş, kamusal hayata erkeklerle eşit biçimde katılımları sınırlandırılmıştır.

Öte yandan Ortaçağ boyunca Avrupa feodalitesi, Rus İmparatorluğu ya da Osmanlı İmparatorluğu gibi coğrafyalarda da kadınlar büyük oranda ev işleri, tarım ve çocuk bakımıyla özdeşleştirilmiş, eğitim ve yönetime erişimleri kısıtlanmıştır. Yani kadınlar üretim sürecinin belirli bir nispette parçası olmasalar dahi üretimdeki rol ve önemleri siyasete aktarılamamıştır. Bununla birlikte hem Roma İmparatorluğu döneminde hem de hem de İslam dünyasında kadınların konumu ve hukuki hakları kısmen gelişim gösterse, kadınlar medeni haklar bakımından birtakım haklara sahip olsalar da, siyasal,

ekonomik ve toplumsal açılardan bütünsel olarak kadınların erkeklerle eşit olmayan belirli roller çerçevesinde varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir.

Sanayi Devrimi ve ulusal devrimlerle anılan 18. yy.'ın ikinci yarısından itibaren burjuvazinin yükselişi, kapitalist üretim-tüketimin gelişmesi, kentlerin genişlemesi, kırdan kente göç gibi olguar arasında kadın hakları mücadelesi de ivme kazanmıştır. Sanayileşme öncesi dönemde üretim büyük oranda ev içinde ya da toprağa dayalı faaliyetlerle (tarım, hayvancılık, ormancılık vb) gerçekleştiği için kadınlar üretim sürecinin doğrudan bir parçası olmuştur. Ancak sanayileşmeyle birlikte üretimin fabrikalara kayması, erkeklerin iş gücüyle ilişkilendirilmesi sonucu kadınların hane içerisinde tanımlanmasına ve ev kadını olarak konumlandırılmasına yol açmıştır. Böylece üretim alanları ile hanenin birbirinden ayrışması kamusal/özel alan ayrımını ortaya çıkarmış, kadın üretim ilişkilerinin dışına itilerek evle ve bakım işleriyle sınırlandırılmıştır.

Erkeklerin kent yaşamında üretime yönlendirilerek kamusal yaşamı ve düzeni inşası karşısında kadınların eğitim hakkı, çalışma hayatına katılımı ve siyasi hakları konusundaki tartışmalar giderek artmıştır. Tüm bu olan bitene karşı ilk feminist dalga olarak da adlandırılan ve öncülüğünü Judith Sargent Murrey, Olympe de Gouges, Mary Wolstonecraft, Clara Zetkin gibi isimlerin yaptığı kadının varlığını ve eşitliğini savunan nitelikte hareketler ortaya çıkmıştır (Çelebi, 1990; Donovan, 1997). 18. ve 19. yy.'ın Batı dünyasında burjuva sınıftan kadınların başlattığı ve dönemin önemli liberal düşünürlerin söylemlerine dahi zıt biçimde kadını özel alana hapseden anlayışa karşı eşitlik talep eden bu hareket, dönemi içerisinde oldukça radikal bir çıkış olarak görülmüştür (Alptekin, 2006; Demir, 2014).

Bu çerçevede, toplumsal cinsiyet olgusu artık kavramsal yönü itibarıyla da analiz edilmeye başlamış ve özellikle 20. yy.'dan itibaren gerek sosyal bilimlerdeki gelişmelerin gerekse feminist hareketlerin gerekse de insan hakları alanındaki mücadelelerinin sonucunda akademik, siyasal ve toplumsal bağlamda dönüşüme uğramıştır. 1900'lü yılların başından II. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede pek çok ülkede kadınlar seçme ve seçilme hakkını elde etmiş, politik haklarına kavuşmaya başlamıştır. 1949 yılında Simone de Beauvoir'in *İkinci Cins* adlı eseri, kadınların eril bir toplumsal düzende inşa edilmiş rollerin dayatılmasıyla baskı ve kontrol altında tutulduklarını ortaya koymuştur. Kadın hakları mücadelesini taşıyan femisnit hareket, 1960'lardan itibaren dünyada

yükselen solun etkisiyle kadınların çalışma yaşamına katılımı, eşit işe eşit ücret, kürtaj hakkı, cinsel özgürlük gibi konulara odaklanmıştır. 1970 yılında Radikal Feminizmin önemli ismi Kate Millet'in 1970'de yayınlanan *Cinsel Politika* adlı eseri ise doğalmış gibi görünen eşitsizliklerin tarihsel bir bağlamda çözümlemesini yaparak fark edilmesini sağlamıştır. Tüm bu küresel çaptaki mücadele sonucunda Birleşmiş Milletler (BM), 1979 yılında 'Kadınlara Karşı HerTürlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW)'ni yürürlüğe koymuştur. 1980'lerden sonra ise toplumsal cinsiyet, Neo-liberal dalganın da etkisiyle liberalize olmuş ve pratiğe yönelik ilgisi artmıştır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, artık yalnızca bir eşitlik sorunu çerçevesinde değil, LGBTİ+ olarak ifade edilen Queer¹ bireylerin hakları çerçevesinde de ele alınmaya başlamıştır. Bu dönemin önemli feminist düşünür ve aktivisti ise 1990 yılında yayınlanan Cinsiyet Belası adlı eseriyle ses getiren Judith Butler'dır. Beauvoir (2025), Millet (2018) ve Butler (2019) gibi feministler toplumsal cinsiyet olgusunun sosyal bir inşa olmasının yanında aynı zamanda performatif bir süreç olduğunu da iddia etmişlerdir.

Öte yandan kadın hakları mücadelesinin 20. yy.'da ivmelenmesinin bir diğer önemli nedeni ise bu yüzyılın iki büyük dünya savaşına sahne olmasıdır. I. ve II. Dünya Savaşı sırasında erkek nüfusun büyük ölçüde cepheye gitmesi, kadınları sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinde "yedek işgücü" olarak çalışmaya zorlamıştır (Goldin, 1991). Özellikle II. Dünya Savaşı'nda Amerika Bileşik Devletleri (ABD) ve İngiltere'de kadınlar, mühimmat fabrikalarından demiryollarına kadar pek çok alanda istihdam edilmiş (Summerfield, 1984), Sovyetler Birliği'nde ise yalnızca fabrikalarda değil, aynı zamanda askeri birliklerde de aktif rol oynamışlardır (Pennington, 2003). Ancak savaşın sona ermesiyle, kadınlar çoğunlukla geleneksel rollerine dönmeye zorlanmış ve bu durum, kadın emeğinin geçici bir çözüm olarak görüldüğünü ortaya koymuştur (Honey, 1984).

Toplumsal cinsiyet kavramı günümüzde ise hem akademide artık oldukça önemli bir çalışma alanı olarak ele alınmakta hem uluslararası kuruluşların ve organizasyonların önemli bir gündem maddesini teşkil etmekte hem 2015 yılından bu yana Birleşmiş Milletler'in (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (BMSDG) arasında sayılmakta hem

¹ Queer (Kuir) terimi, heteroseksüel veya cisseksüel olmayan insanlar için kullanılan bir şemsiye sözcüktür. Terim, postmodernizm, feminist felsefeden ve Michel Foucault'nun tarihsel ve toplumsal kurgusalçı fikirlerinin etkisiyle gelişmiştir. Özellikle 1990'lardan sonra daha yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

devletlerin ve politikanın insan hakları, toplumsal refah ve kalkınma bağlamında önemli bir konu başlığını teşkil etmekte hem de sivil toplumun sosyal, kültürel, ekonomik boyutlarıyla ele alındığı alan durumundadır. Bugün toplumsal cinsiyet kavramı, yalnızca kadın ve erkek rollerini değil, cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim gibi daha geniş bir çerçeveyi kapsayacak şekilde ele alınmaktadır. Dünyada yükselen sağın etkisiyle toplumsal cinsiyet ve feminist hareket sert bir karşı duruşla karşılaşmakta, geleneksel değerlere atıf yapan politikaların hedefi haline gelmektedir. Öte yandan 300 yıldan fazla süren eşitlik mücadelesi ile yaşanan toplumsal değişimler, yasal düzenlemeler ve kültürel dönüşümler sayesinde toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, hala küresel düzeyde eşitsizlikler ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık küresel düzeyde devam etmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet kavramı incelenmeye devam eden dinamik bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir.

2.2. Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Bileşenleri

Cinsiyet kavramı, iki farklı başlık altında ele alınmaktadır. Bunlardan ilki biyolojik cinsiyettir. Biyolojik cinsiyet, bir insanın doğuştan sahip olduğu cinsiyettir ve tamamen insanın türülatı biyolojik özellikleriyle ilgilidir. Toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten farklı olarak, toplumsal ve kültürel süreçlerle inşa edildiği kabul edilmektedir (Butler, 1990). Bir başka ifadeyle toplumsal cinsiyet, “kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri ifade eden, toplumsal olarak oluşmuş düzlemlere tekabül etmektedir” (Dökmen, 2004, s. 4; Savran, 2019, s. 247). Toplumsal cinsiyetin oluşmasında toplumsallaşma önemli bir yer tutmaktadır. Zira toplumsallaşma, bireylerin toplumla etkileşime girerek kendi kültürlerini; normlaarını, davranış kalıplarını, düşünme biçimlerini, moral yargılarını, değerlerini öğrendikleri bir süreçtir. Toplumsallaşma kuramına göre, toplum erkek ve kadına farklı davranış kalıpları yükler. Bununla birlikte de kadına ve erkeğe cinsiyet kaynaklı uygun başarı ölçütleri sunulur, hissettirilir (Aslan, 2010, s. 4). Dolayısıyla kadınlar ve erkekler için hangi davranışların doğru ya da uygun, hangi davranışların yanlış olduğu, kadınlar ve erkeklerin hangi işleri yapabilecekleri gibi konular toplumsallaşma sürecinde ve kültürün içinde öğrenilir (Atauz vd., 1999).

Bu nedenle toplumsal cinsiyet çerçevesinde değerlendirildiğinde, kadınlık ve erkekliği belirleyen kalıpların, kadın ve erkeği birbirinden farklılaştırmakla kalmadığı,

aynı zamanda toplum içinde nerede ve nasıl durulacağını ve dolayısıyla güç ve kaynakların paylaşımını da belirlediği vurgulanır (Ökten, 2009, s. 303). Bu tanımlama önemlidir zira cinsiyetin biyolojik ve toplumsal olarak iki kategoriye ayrılması, kadın ve erkek arasındaki biyolojik kaasite ve yetkinlik farklılıklarından türetilerek kültürel tanımlamaların haklı gerekçesi olarak ön sürülen baülantılandırmaların esasen politik ve kültürel olduğunu göstermiştir. Biyolojik farklılıklara dayanan sosyal bir kimlik olarak kadın ve erkek, sadece kadınlarla erkekler arasındaki davranışsal farklılıkları açıklamak için değil, aynı zamanda sosyal ve politik düzenlemeler ile normların, yasaların ne ve nasıl olması gerektiğini tanımlamak ve doğrulamak için de kullanılmaktadır.

Lorber (1994), toplumsal cinsiyeti oluşturan öğelerin, toplumdaki pratiklerinin emeğin cinsiyete göre ayrımı, her bir cinsiyet için belirlenmiş sorumluluklar, akraba sorumlulukları, kabul edilmiş saç, kozmetik, vücutla ilgili işlemler, cinsel arzu ve davranış kalıpları gibi bileşenlerden oluştuğuna vurgu yapmıştır. Bir kavramın veya olgunun tanımı, onun algılanma biçimini de belirler. Dolayısıyla bir sosyal kimlik olarak kadınlık veya erkekliğin tanımını kim ve ne şekilde belirlerse, kültürel ve ideolojik olarak o tanımın içeriği üzerinde söz hakkı elde etmiş olur.

Kadın kimliğinin ve erkek kimliğinin ataerkil bakış açısıyla tanımlanması, toplumsal alanın içerisine doğan kadın ve erkeklerin bu ideolojinin varsayımları ile şekilleneceği anlamına gelir. Dolayısıyla bir üst kimlikler alanı olarak toplumsal cinsiyet, öğrenilen, öğretilen hatta öğrenilmesi istenen, dış müdahaleyle biçimlenen bir olgudur. Feminist düşünürler genel olarak toplumsal cinsiyet rollerinin kaynağını toplumun örgütlenme biçimi olarak görürler. Kadının fiziksel zayıflığı konusunda itiraz etmekte, dayanıklılık testlerinde fiziksel kapasitesi olduğunun kanıtlandığını, ayrıca bu farklılıkların toplumsal koşullar değıştikçe değışebildiğini ileri sürmektedirler (Savcı, 2011, s. 330).

Ataerkillik, maddi temellere sahip ve erkeklerin kadınlar üzerinde bir çeşit tahakküm oluşturmalarına olanak sağlayan, hiyerarşik, erkek dayanışmasına dayalı toplumsal ilişkiler dizisi şeklinde tanımlanabilir (Özçatal, 2011, s. 25). Bu çerçevede dışarıdan gelen ataerkil müdahalenin ilk ve en önemli kaynağı ailedir. Zira “Ataerkil düzende ailenin topluma en büyük katkısı, (çoğunlukla büyükleri örnek alarak) çocukların, cinsel rol, ruhsal yapı ve toplum içindeki yer konusundaki tutumlarda ataerkil ideolojiyi benimsemeleridir” (Millet, 2018, s. 63).

Ataerkide toplumsal açıdan norm, erkektir (Gilligan,1987); kadının bu normların dışına çıkmak için gösterdiği her itiraz ve çaba, kuraldan, öğretilen sapma olarak nitelendirilir ve baş kaldırı olarak yorumlanır. Dolayısıyla aile içerisinde anne ve babanın hem birbirlerine karşı hem de ailenin bütünlüğü içerisinde konumları ve rolleri, örnek oluşturma ve telkinlerle çocuğa benimsetilir. Çocuk kadın ve erkeğin hem bağımsız hem de birbirleriyle ilişkili bir kimlik olarak içinin nasıl doldurulduğunu ilk olarak anne-babasından öğrenir. Bu noktada kadının annelik rolü ile bakım hizmetlerine yönelik işlevleri ön plana çıkarken; erkeğin babalık ve buna dayandırılan yönetici rolü ile geçim sağlamaya ve korumaya yönelik işlevleri ön plana çıkar. Kadının ev içinde faaliyet göstermesi ve bu faaliyetleri üzerinden tanımlanması aktarımsaldır, öğretilir. Kadının ev içerisinde sarf etmiş olduğu emek, karşılıksız bir emektir; kadından doğal olarak beklenen ve ekonomik bir karşılığı olmayan, erkekle arasındaki bağımlılık ilişkisini kuran şeydir.

Savran, (2008, s.11) karşılıksız emek türünü şu özellikleriyle tanıtmaktadır: Karşılıksız emek ‘görünmeyen’ emektir. Görünmez emek olmasının üç temel nedeni vardır:

1. Doğallaştırılmış emektir. Ev içindeki ilişkilere ve pratiklere kadınların doğalarının bir parçası olarak bakılır ve bu işlere kadınların ‘doğal olarak’ yatkın oldukları düşünülür.
2. Miktarı belirlenemez. Evde yapılan işlerin belirlenmiş saatleri yoktur. İş zamanı ile dinlenme zamanı iç içedir.
3. Karşılıksızdır. Kadınların ev işlerini yapmak ve aile üyelerinin bakım, sağlık ve refahını sağlamak için harcadıkları emeğin karşılığı yoktur. Bu nokta, kadının kamusal varoluşuna sirayet ettiği için önemlidir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini doğuran şey esas olarak kadının kamusal alanda eğitim ve iş yaşamı, siyaset gibi alanlarında eşit bir şekilde yer ve fırsat bulamaması, ev içindeki emeğinin cüretlendirilmemesi ve yanı sıra kadına yönelik erkek egemen bakış açısından kaynaklanan hiyerarşik, paternal, eşitsiz tutum ve davranışlardır.

Elbette toplumsal cinsiyetin kavramsal incelemesi yapılırken onu tanımlayan ve bir farkındalık ve bilinç oluşmasını sağlayan bazı bileşenleri mevcuttur. Bu bileşenlerden bazılarını başlıklar halinde sıralamak gerekirse bunlar; toplumsal cinsiyet-biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet eşiliği/eşitsizliği, ataerki/patriyarka, erkek egemen düzen, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, cinsiyetçilik

(doğrudan-dolaylı-dolayısıyla cinsiyetçilik), hegemonik erkekliktir. Bu başlıkları şu şekilde açıklanabilir:

- Biyolojik cinsiyet; bedenin işleyişine gömülmüş, doğal bir olgudur (Halperin, 2013, s. 87), kadın veya erkek olmanın biyolojik yönüdür ve biyolojik bir yapıyla temsil edilmektedir (Dökmen, 2010, s. 19). İnsanların doğumlarıyla birlikte gelen üreme özelliklerini tayin eden cinsel özelliklerini vurgulamaktadır. Lindsey'in ifadesiyle bu tanımlama, kromozomlar, anatomi, hormonlar, üreme sistemi ve diğer fizyolojik unsurlar bakımından erkek ve kadın arasındaki farklılıkları vurgulamaktadır (Lindsay, 2016, S. 4). Doğuştan gelen bir özellikte olduğundan biyolojik cinsiyete atanmış cinsiyet de denmektedir.

- Toplumsal cinsiyet; Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne göre, toplumsal cinsiyet terimi, cinsiyetlerin birbiriyle ilişkileri ya da bu gruplara ilişkin rol ve normlar gibi toplumsal olarak yapılandırılmış özellikleri olarak tanımlanırken (WHO, 2011, s. 3); Dünya Çalışma Örgütü (ILO)'ya göre ise, verili herhangi bir sosyal bağlamda tüm alanlarda kadınlara ve erkeklere özgü ayrı rolleri, sorumlulukları, kısıtlamaları, fırsatları ve ihtiyaçları karakterize etmektedir (ILO, 2007, s. 89). Bu açıdan kavram esasında, cinsler arasındaki ilişkilerin toplumsal olarak örgütlendiğine ve buradaki ayrıma işaret etmek için kullanılır; kadınlara ve erkeklere ilişkin uygun roller hakkındaki fikirlerin tamamen toplumsal olarak yaratıldığını ifade eder ve onları kültürel inşalar olarak tanımlar (Scott, 2010, s. 112) ya da bir başka ifadeyle, dişilliği ve erilliği belirlemede doğuştan getirilen bedensel farklılıklara bağlanamayan toplumsal ve kültürel etmenlerin tümünü vurgular (Cevizci, 1999, s. 849).

- Toplumsal cinsiyet eşiliği/eşitsizliği; yasalar ve toplum tarafından cinsiyet farkı olmaksızın tüm bireylerin, ayırım yapılmadan tüm haklardan eşit faydalanması şeklinde tanımlanmaktadır (WHO, 1998, s. 56). Bir başka ifadeyle, bireylerin haklarının, sorumluluklarının ve fırsatlarının erkek ya da kadın olarak doğup doğmadıklarına bağlı olmayacağı anlamına gelmektedir (BM, 2001, s. 1). Eşitsizlik ise bu eşit faydalanmanın gerçekleşmediği durumlara atıf yapmaktadır. Çakır'a (2013, s. 415) göre ise toplumsal cinsiyet, toplumsallaşma süreci ve kültürün içinde edinilen kadın ve erkek olma özelliklerini anlatan bir kavramdır. Bir başka açıklamaya göre de toplumsal cinsiyet eşitliği bir kavram olarak, kadın ve erkeklerle kız ve oğlan çocukların, insan haklarını kullanmak, tam potansiyellerini gerçekleştirmek ve bulundukları toplumun ekonomik,

sosyal, kültürel ve politik gelişimine katkıda bulunmak (ve bunlardan faydalanmak) için eşit koşullara, muameleye ve fırsatlara sahip olduğu; ...kaynakların kadınlara ve erkeklere eşit erişimi ve dağılım göstermesi gerektiği ile kadınlar ve ...erkeklerin, aralarındaki farklılıkları da dikkate alarak, davranışlarına, isteklerine ve ihtiyaçlarına eşit derecede değer görmelerini açıklamaktadır (Ecevti, 2021, s.24).

- Ataerki/patriyarka; erkeklerin kadınlara egemen olmalarını sağlayan erkekler arası hiyerarşik ilişkiler ve erkek erkeğe dayanışmayı içeren bir toplumsal ilişkiler dizisidir (Hartman, 2012, s. 179). Bir başka ifadeyle ataerki, erkek ve kadın arasındaki maddi temellere sahip olan ve güya hiyerarşik sosyal ilişkiler gurubu, kadınlara hükmedebilen erkekler arasında dayanışma ve özgürlüğü yaratma sistemi olarak tanımlanabilir (Jagger ve Rosenberg, 1984'ten akt. Sultana ve Altay, 2019, s. 418). Ataerkillik, toplumdaki birçok kurumun ve sosyal ilişkilerin içerisine dahil olarak kadınların aleyhinde çalışan bir toplumsal cinsiyet rejimi olarak tanımlanmaktadır. Rejmini temelleri, cinsiyet hiyerarşisi içinde erkekleri kadınlardan üstün tutan geleneksel değerler ve normlardır (Alptekin, 2014).

- Erkek egemen düzen; Sancar'a (2016, s. 17) göre, kadınların ataerki/patriyarkal düzende olduğu gibi topyekün denetim altında tutulması şeklindeki bir erkek egemenliğinden ziyade çoğulcu, çatışmalı, birbiriyle uyumsuz ya da birbiriyle ilişkisiz çok sayıda farklı erkeklik deneyimlerinin yaşanmakta olduğu bir erkek egemenliğini ima etmektedir.

- Cinsel yönelim; Bir kişinin kimlerden hoşlandığı, hangi cinsiyet(ler)le beraber olmayı tercih ettiği onun cinsel yönelimidir (Ecevit, 2021, s. 53); belli bir cinsiyetteki kişiye ya da kişilere karşı süregelen duygusal, romantik ve/veya cinsel çekimi ifade eder. ...Cinsel yönelim çeşitliliği, cinselliğe ilişkin çeşitliliğin doğal bir sonucudur. Cinsel yönelimlerin hiçbirisi diğerinden daha doğal, daha sağlıklı, daha üstün, daha normal değildir (Kaos GL Derneği, 2021, s. 8).

- Toplumsal cinsiyet rolleri; verili bir toplumda, toplulukta ya da bir başka sosyal grupta öğrenilen davranışlardır. Aynı ayrı erkekler ve kadınlar için uygun olduğu düşünülen faaliyetleri, görevleri ve sorumlulukları belirlemektedir (ILO, 2007, s. 89). Toplumsal cinsiyet rolleri, bir toplumda hem özel hem kamusal alan ile ilişkili olarak kadınlar ve erkekler için uygun olarak algılanan şeyler arasında sınırlar çizmeyi amaçlamaktadır (ILO, 2018, s. 1).

- Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları; Toplumsal cinsiyet kalıpyargıları, kadınların ve erkeklerin taşıdıkları varsayılan özellikleri ve rolleri içeren, önceden tasarlanmış sosyal ve kültürel kalıplar veya düşüncelerdir. Bu kalıpyargılar, toplum yapısının derinlerine işlemiş tutumların, değerlerin, normların ve önyargıların hem nedeni hem de sonucudurlar (Ecevit, 2021, s. 12). Kalıp yargılar (stereotip) bir grubun üyeleri hakkında genellemeler ya da daha çok aşırı genelleme anlamına gelir. Önyargıda olduğu gibi bu genellemeler de bazen olumlu olabilir ancak çoğunlukla olumsuzdur. (Kaos GL Derneği, 2021, s. 19)

- Cinsiyetçilik (doğrudan-dolaylı-dolayısıyla cinsiyetçilik); Cinsiyetçiliği bir cinsiyetin diğerinden üstün olduğu inancını taşıma ve bu temelde önyargı ile davranma ve ayrımcılık yapma olarak tanımlayabiliriz. ...Cinsiyetçilik kadınlarla erkekler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerinin bir tezahürüdür. Toplumsal cinsiyet kalıpyargıları tarafından güçlendirilir ve toplumsal cinsiyet eşitliği hedefine ulaşmayı engeller (Ecevit, 2021, s.48).

- Hegemonik erkeklik; iktidar çekişmelerinin ötesine geçerek özel yaşamın ve kültürel süreçlerin içerisine sızan bir toplumsal güçler oyununda kazanılan toplumsal üstünlüktür; ... erkek egemenliği yalnızca kadının baltalı kılınıp bastırılmasıyla değil, aynı zamanda kimi erkeklerin de toplumsal yapıda alta itilmesiyle veya marjinalleştirilmesiyle hüküm sürer. (Connell, 2016, s. 269). Bu anlamda hegemonik erkeklik sadece kadınlar üzerindeki bir üstünlük ilişkisini ifade etmez. Aynı zamanda çeşitli erkeklik biçimleri arasındaki ilişkileri anlamaya yönelik olarak da oluşturulmuştur (Türk, 2002, s. 86).

Burada kavramı meydana getiren önemli bileşenlerden bazılarına yer verilmiştir. Ancak görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet kavramı, bu kavramı inşa eden pek çok parametre ve tarihselliğiyle birlikte açıklandığında gerçekten anlaşılabilir ve kazanmaktadır.

2.3. Siyasal Açıdan Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, toplumların kadınlık ve erkeklik kavramlarını nasıl inşa ettiğini ifade eden bir kavramdır. Kadın ve erkek rollerine dair beklentiler, siyasi, ekonomik ve kültürel yapılar tarafından şekillendirilir. Toplumsal yapıda eşitlik yönünde belirgin bir hareketlenme olmadığında, bu hareketi başlatmak ve

eşitliğin hayat geçirilmesini sürdürülebilir önlemler ve uygulamalarla gerçekleştirmek, siyasetin sorumluluğudur. Bu bağlamda siyaset, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından önemli bir araçtır. Ancak ne var ki siyaset, tarihsel olarak erkek egemen bir alan olarak şekillenmiştir.

Geleneksel olarak kadınların aile ve ev işleriyle ilişkilendirilmesi, onların siyasi hayata dahil olmasını zorlaştırmaktadır (Norris & Lovenduski, 1995). Dolayısıyla geleneksel siyasi sistemler, toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten ve erkekleri karar alıcı pozisyonlarda öne çıkaran bir yapıya sahiptir. Erkek egemen siyaset anlayışı, kadınların ve diğer toplumsal cinsiyet gruplarının siyasal süreçlere katılımını sınırlandırmakta ve siyasal karar alma mekanizmalarında belirleyici aktör olmalarını zorlaştırmaktadır (Phillips, 1998).

Nitekim kadınların genellikle daha az görünür roller üstlenirken, medya ve kamuoyunun erkek liderlere daha fazla alan yaratarak kadınları görmezden gelmesi (Ross, 2010), kadın siyasetçilerin erkek meslektaşlarına kıyasla politik yetkinliklerinden çok, dış görünüşleri veya aile yaşamları üzerine yoğunlaşan eleştirilere daha fazla maruz kalmaları (Bauer, 2015), cam tavan olgusu (Mansbridge, 2005), Kadınların seçimlerde “kadın dostu” bir imaj yaratmak için aday gösterilmesi ancak karar alma süreçlerinde söz hakkına sahip olmamaları (Krook, 2009) gibi yollar kadınların karşısına çıkan zorluklardan bazılarıdır. Bu anlamda kadınlar, uzun yıllar boyunca siyasi haklardan mahrum bırakılmış ve kamu hayatındaki görünürlükleri eril normlar ve uygulamalarla sınırlandırılmıştır. Bu yapısal engellerin aşılması için siyasi partilerin iç reformlar yapması, medyanın cinsiyetçi söylemlerden kaçınması ve toplumsal farkındalığın artırılması gerekmektedir.

Kadınların siyasal alanda eşit haklara sahip olmaları için verdikleri mücadele, dünyanın farklı yerlerinde uzun bir zaman dilimine yayılmış kadın hakları hareketlerinin yanı sıra sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütlerin de desteğiyle önemli kazanımlar elde etmiştir. Kadınların siyasi haklarını kazanma süreci, ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte kadınların oy hakkı mücadelesinin merkezi 19. yy.’dan itibaren temel olarak Batı ülkeleri olmuştur. Kadınların ilk kez oy kullanma hakkı kazandıkları ülkeler arasında 1893 yılında Yeni Zelanda ve 1902’de Avustralya bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde kadınların oy kullanma hakkı 1920’de, Fransa’da 1944’te ve İsviçre’de ise ancak 1971’de tanınmıştır.

Türkiye’de ise kadınlar ilk olarak 1930 yılı yerel seçimlerinde ve ardından 1934 yılındaki genel seçimlerde oy kullanma ve seçilme hakkına kavuşmuştur. Ancak elbette kadınlara siyasal haklarının yasal çerçeveye verilmiş olması, kadınların siyasete aktif katılımlarını ya da rollerini ve etkinliklerini garanti altına almamıştır. Bu anlamda kadınların siyasi temsili, günümüzde hala daha önemli bir sorundur. Kadınların siyasal temsili konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, dünya genelinde hala ciddi bir eşitsizlik söz konusudur. Inter-Parliamentary Union (2023) verilerine göre, dünya çapında parlamentolardaki kadın temsil oranı yalnızca %26,5’tir. Bu oran, erkeklerin siyasal karar alma mekanizmalarında baskın olduğunu göstermektedir.

Kadınların siyasette az temsil edilmesi, yalnızca bireysel tercihlere veya yetersizliklere bağlı değildir; aksine, yapısal engellerin bir sonucudur (Krook & O’Brien, 2010). Kadın adayların siyasete girişi, siyasi partilerdeki erkek egemen yapı, finansal destek eksikliği ve medyada cinsiyetçi söylemler gibi birçok faktör tarafından zorlaştırılmaktadır. Kadınların siyasete katılımını artırmak için kimi ülkeler yapıcı politikalar uygulamakta, farklı önlemler uygulamaktadır. Bu önlemler arasında cinsiyet kotası uygulamaları önemli bir yer tutmaktadır.

Kadın kotaları, parlamentolarda veya yerel yönetimlerde kadın temsili sağlamak amacıyla getirilen düzenlemelerdir ve seçimlerde belirli oranlarda kadın aday gösterilmesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin, İsveç, Norveç ve Arjantin gibi ülkelerde cinsiyet kotaları, kadınların parlamentolardaki oranlarını artırmada etkili olmuştur (Dahlerup, 2006). Yine bununla birlikte, kadınların siyasete katılımını artırmak için siyasi partilerin iç yapılarında da reform yapılması gerekmektedir. Bu anlamda kadın adayları teşvik eden programlar ve kadınları liderlik pozisyonlarına getiren uygulamalar, temsili artırmada önemli bir rol oynayabilir (Krook, 2009).

Kadınların siyasette düşük temsili, karar alma süreçlerinde toplumsal cinsiyet perspektifinin eksik kalmasına neden olmaktadır. Kadın milletvekilleri ve bakanlar, genellikle sosyal politika, eğitim, sağlık gibi konularla ilişkilendirilirken, ekonomi, savunma ve dış politika gibi alanlarda erkekler daha ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bu ayırım, toplumsal cinsiyet rollerinin siyasal alanda da devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca, kadın siyasetçilerin maruz kaldığı cinsiyetçi söylemler, medya temsili ve toplumsal baskılar da kadınların siyasette etkin roller üstlenmesini zorlaştırmaktadır.

Öte yandan toplumsal cinsiyet, kamu politikalarının şekillenmesinde önemli bir faktördür. Çalışmalar, kadın siyasetçilerin ve toplumsal cinsiyet odaklı politikaların, sosyal haklar, eğitim ve sağlık gibi alanlarda daha kapsayıcı ve eşitlikçi yasalar ürettiğini göstermektedir (Chattopadhyay & Duflo, 2004). Örneğin, Hindistan’da yapılan bir araştırma, kadın liderlerin yönettiği yerel yönetimlerde, kadınların ihtiyaçlarının daha fazla dikkate alındığını göstermiştir. Kadın belediye başkanlarının yönettiği bölgelerde, su ve hijyen gibi temel kamu hizmetlerine yapılan yatırımların arttığı tespit edilmiştir (Chattopadhyay & Duflo, 2004). Benzer şekilde, Avrupa Parlamentosu’nda kadın milletvekillerinin, sosyal politikalar ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında daha aktif çalıştıkları gözlemlenmiştir (Lovenduski, 2005).

Erkek siyasetçilerin domine ettiği siyasi sistemlerde ise savunma harcamaları, ekonomik büyüme ve sanayi politikalarına öncelik verilirken, sosyal politikalar daha az önemsenmektedir. Kadınların siyasal karar alma mekanizmalarında daha fazla yer alması, toplumun farklı kesimlerinin ihtiyaçlarını daha iyi yansıtan politikaların oluşmasını sağlar. Ancak bu durum, erkek siyasetçilerin ve siyasi partilerin kadınlara yönelik tutumlarına bağlıdır. Kadınların sadece “yardımcı” veya “tamamlayıcı” rollerle değil, karar alıcı pozisyonlarla siyasete dahil edilmesi gerekmektedir.

Kadınların siyasette eşit temsiliyi sağlamak için kadınların ekonomik bağımsızlıklarının ve eğitime erişimlerinin sağlanması, toplumsal farkındalık oluşturulması ve siyasi partilerin kadınlara yönelik politikalarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Zira yüksek eğitim düzeyi ve ekonomik bağımsızlık, kadınların siyasi süreçlere daha fazla dahil olmalarını sağlayan unsurlardır (Inglehart & Norris, 2003). Kadınların siyasi karar alma mekanizmalarında ve liderlik pozisyonlarında daha fazla yer alması, sadece kadın haklarının ilerlemesi açısından değil, demokratik temsilin güçlenmesi ve toplumsal adaletin sağlanması açısından da kritik bir öneme sahiptir.

Feminist Hareketlerin Siyasete Etkisi

Feminist hareketler, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır. Kadınların oy hakkı mücadelesiyle başlayan birinci dalga feminizm, ekonomik ve sosyal hakları gündeme getiren ikinci dalga ve kimlik politikalarına odaklanan üçüncü dalga feminizm, farklı dönemlerde toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli kazanımlar sağlamıştır.

Birinci dalga feminizm, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında kadınların temel siyasi haklarını kazanma mücadelesine odaklanmıştır. Bu hareketin en büyük başarısı kadınlara oy hakkının tanınması olmuştur. Ancak, kadınların kamusal alandaki temsili bu hakların kazanılmasıyla sınırlı kalmamış, ikinci dalga feminizmle birlikte ekonomik ve sosyal haklar da ön plana çıkmıştır. İkinci dalga feminizm, 1960'lı ve 1970'li yıllarda ortaya çıkarak kadınların çalışma hayatındaki eşitsizlikleri, aile içi şiddeti, cinsel özgürlüğü ve eğitimde fırsat eşitliğini gündeme getirmiştir. Bu dönemde feminist hareketler, devletlerin sosyal politika oluşturma süreçlerinde önemli bir baskı unsuru haline gelmiştir. Çalışma hayatında eşit ücret, doğum izni, kürtaj hakkı gibi konular kadın hareketlerinin temel gündemlerinden biri olmuştur. Ayrıca, bu dönem kadınların siyasi partilerde ve sendikalarda daha görünür hale gelmelerini sağlamıştır. Üçüncü dalga feminizm ise 1990'lı yıllarda ortaya çıkmış ve kimlik politikalarına odaklanarak ırk, sınıf, cinsellik gibi kavramları toplumsal cinsiyet ekseninde ele almıştır. Bu hareket, kadınların farklı kimlikleri üzerinden yaşadığı eşitsizlikleri daha derinlemesine analiz etmiş ve küresel düzeyde toplumsal cinsiyet adaletini savunmuştur. Feminist hareketlerin siyasete etkisi, kadın milletvekillerinin artması, toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan yasal düzenlemeler yapılması ve kadın haklarına duyarlı politikalar oluşturulması açısından belirleyici olmuştur (Brittanica; Taş, 2016, ss. 166-172; Yıldırım, 2025).

Feminist hareketlerin siyasetteki bir diğer önemli etkisi de toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme anlayışının yaygınlaşmasıdır. Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme, devlet harcamalarının ve politikalarının kadın ve erkekler üzerindeki etkilerini dikkate alarak planlanmasını öngörmektedir. Bu anlayış, özellikle refah devleti uygulamalarında kadınların ekonomik ve sosyal haklarını genişletmek için bir araç olarak kullanılmaktadır.

Günümüzde feminist hareketler, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde dijital platformları daha aktif kullanarak farkındalık yaratmaktadır. Sosyal medya kampanyaları, küresel çapta kadın haklarını savunan hareketlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır. #MeToo hareketi gibi girişimler, kadınların maruz kaldığı cinsel taciz ve şiddet vakalarını görünür hale getirerek yasal ve sosyal değişimlere yol açmıştır.

Sonuç olarak, feminist hareketler, kadınların siyasette ve kamusal alanda daha fazla temsil edilmesini sağlayarak eşitlik mücadelesinin temel aktörlerinden biri

olmuştur. Devletlerin toplumsal cinsiyet politikalarını şekillendirmesi, feminist hareketlerin baskılarıyla doğrudan ilişkilidir. Kadınların siyasi temsili, ekonomik bağımsızlığı ve hukuki güvenceleri açısından feminist hareketlerin siyasete olan etkisi yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

2.4. Toplumsal Cinsiyet Temelli Politikalar ve Uluslararası Uygulamalar

Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve diğer uluslararası örgütler, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla çeşitli sözleşmeler ve politikalar geliştirmiştir. CEDAW (Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi), İstanbul Sözleşmesi ve Pekin Deklarasyonu gibi uluslararası anlaşmalar, kadın haklarının korunmasını ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını hedeflemektedir.

CEDAW, 1979 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş ve kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı yasaklayan uluslararası bir sözleşme olarak yürürlüğe girmiştir. İstanbul Sözleşmesi ise özellikle kadına yönelik şiddet ve ev içi şiddetin önlenmesi konusunda önemli hükümler içermektedir. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı, 1995 yılında kabul edilerek kadınların ekonomik, politik ve sosyal alanlarda güçlendirilmesini hedeflemiştir.

Bu uluslararası belgelerin yanında, ülkeler kendi iç hukuk sistemlerinde toplumsal cinsiyet eşitliği temelli politikalar geliştirmektedir. Örneğin, İskandinav ülkeleri kadınların iş hayatına katılımını artırmak amacıyla doğum izni, kreş desteği ve eşit işe eşit ücret uygulamalarını benimsemiştir (BBC Türkçe, 2019; Eşit Adımlar, 2023; Nordic Co-operation, 2022). Avrupa Birliği ülkeleri toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme mekanizmaları geliştirerek kamu harcamalarının kadın ve erkekler üzerindeki etkilerini analiz etmektedir (European Institute for Gender Equality; T.C. Dışişleri Bakanlığı ; T.C. AB Bakanlığı, 2021).

Bununla birlikte, birçok ülkede toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının uygulanması konusunda engeller bulunmaktadır. Özellikle muhafazakâr ve ataerkil yapıların güçlü olduğu toplumlarda kadın haklarına dair politikaların hayata geçirilmesi daha yavaş ilerlemektedir. Bununla birlikte, sivil toplum kuruluşları ve feminist hareketler, devletleri toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha etkin politikalar üretmeye zorlamaktadır.

3. TÜRKLERDE KADIN OLGUSU

Türk toplumsal yapısında kadın, tarih boyunca yalnızca ailenin bir parçası değil; siyasal, ekonomik, kültürel ve dinsel alanlarda da aktif roller üstlenmiş bir özne olarak karşımıza çıkar. Kadının bu çok yönlü temsili, Türk kültüründe kadına dair anlayışın salt biyolojik ve geleneksel rollerle sınırlı kalmadığını; aksine toplumsal yapının temel unsurlarından biri olarak görüldüğünü göstermektedir. Orta Asya'dan başlayarak İslamiyet öncesi dönemde şekillenen bu bakış açısı, göçebe yaşam tarzının dinamik ve eşitlikçi yapısıyla da doğrudan ilişkilidir. Göçebe toplumlarda kadın, üretim süreçlerine katılan, çocuk yetiştiren, ev içi emeği üstlenen ama aynı zamanda karar alan, yönetimde yer alan ve gerektiğinde savaşı bir figürdür.

Kadının bu işlevsel konumu, yalnızca yaşam pratikleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda edebi anlatılar, mitolojik figürler, sanat eserleri ve halk kültüründe de kendine geniş bir yer bulmuştur. Umay Ana, Ayız Ana gibi mitolojik temsiller; kadının kutsallık, bereket, doğurganlık ve koruyuculuk gibi niteliklerle özdeşleştirildiğini gösterirken, destanlarda yer alan kadın karakterler de onun siyasal ve toplumsal işlevselliğini ortaya koymaktadır. Örneğin Oğuz Kağan Destanı'nda Kağan'ın eşi kutsal bir simge olarak gökten inen nurla betimlenir; bu durum, kadının yalnızca eş değil, aynı zamanda devletin meşruiyet kaynağı olarak kabul edildiğini göstermektedir (Ergin, 1989, s. 15). Aynı şekilde Manas Destanı'nda ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan kadın figürleri hem aileyi hem de toplumu ayakta tutan lider kişiliklerdir.

Kadın olgusunun Türk toplumlarındaki merkezi konumu, hukuki ve siyasal alanlarda da somut karşılık bulur. Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinde kadınların mülkiyet sahibi olabildiği, boşanma ve evlenme hakkına sahip olduğu, hatta devlet yönetimine katıldığı bilinmektedir (Dereli, 2023, s. 2). Bu yönüyle Türk kadını, yalnızca kültürel olarak değil, siyasal haklar ve yükümlülükler açısından da tarih boyunca aktif ve yetkin bir pozisyona sahiptir.

Toplumsal yaşamda kadına atfedilen değer, erkekle kurduğu ilişkinin hiyerarşik olmaktan çok tamamlayıcı bir yapı sergilemesini sağlamıştır. Göçebe hayatın getirdiği mecburi eşitlik, kadının sosyal statüsünü güçlendirmiş; kadın ve erkeğin toplumsal iş bölümü birbirine paralel şekilde gelişmiştir. Kadının üretime katılması, at binmesi, savaşlarda rol alması; sadece biyolojik cinsiyetinden kaynaklanan rollerle değil, yetenek

ve statü ile tanımlandığını gösterir. Bu durum, yalnızca eşitlik değil, aynı zamanda işlevsel bir toplumsal denge fikrine de işaret etmektedir. Bu yönüyle Türk kültüründe kadın, Batı'daki geleneksel “özel alan”a hapsedilen kadın figüründen ayrılır.

Sonuç olarak, Türk tarihinde ve kültüründe kadın; geleneksel kalıplara sıkışmış bir figür değil, tarihsel pratiklerin ve kültürel anlatıların merkezinde yer alan, çok yönlü bir aktördür. Bu bağlamda kadın olgusunun Türk kültüründeki karşılığını analiz etmek; yalnızca toplumsal cinsiyet çalışmalarına değil, Türk siyasal düşüncesinin eşitlikçi kökenlerine de ışık tutacaktır. Nitekim çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, bu tarihsel zeminin destanlar üzerinden nasıl temsil edildiği ve kadının siyasal temsiliyetinin hangi kültürel göstergelerle vurgulandığı detaylı olarak ele alınacaktır.

3.1. Türk Kültüründe Kadın

Türk kültürü, tarihsel süreç içinde pek çok değişime uğrayan zengin bir medeniyet birikimine sahiptir. Bu birikim içerisinde kadın olgusu hem toplumsal yaşantının örgütlenmesinde hem de kültürel temsil biçimlerinde merkezi bir yere sahiptir. Geleneksel anlatılarda, destanlarda, şiirsel ifadelerde ve görsel sanatlarda kendini gösteren kadın imgesi, yalnızca biyolojik cinsiyeti temsil etmenin ötesinde doğurganlık, bereket, koruyuculuk ve estetik değerler gibi birden fazla düzlemde anlamları barındırmaktadır.

Türk tarihinin erken dönemlerinden itibaren, kadın figürleri – örneğin Umay Ana gibi tanrıça sembolleri – kutsal ve toplumsal yaşantının yapıtaşlarını oluşturmuş; halk edebiyatında yer alan kahraman kadın karakterler, toplumsal cinsiyet rollerinin esnekliğini ve karşılıklı tamamlayıcılığını yansıtmıştır. Bunun yanı sıra, kilim ve diğer el sanatlarındaki motifler, kadın gücünü, estetik duyarlılığı ve üretkenliği simgeleyen unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Bu tür kültürel göstergeler, kadının hem bireysel hem de kolektif hafızadaki yerini somutlaştırmakta ve toplumun değer sistemiyle iç içe geçmiş bir özellik olarak ortaya koymaktadır.

İlk Türk devletlerinde kadınların toplumsal konumu, erkeklerle büyük ölçüde eşit bir düzeyde şekillenmiştir. Bu dönemde kadın, yalnızca aile içerisinde değil, kamusal ve siyasal alanlarda da önemsenen ve etkin rol üstlenen bir figür olmuştur. Hatta kimi zaman devlet yönetiminin kadınlara emanet edildiği görülmektedir. Kadınlara, siyasi otoritenin

bir parçası olmanın yanı sıra, gerektiğinde ordunun başında sefere katılmış ve devletin sürekliliğini sağlamak amacıyla savaşlarda aktif görev almıştır.

Hasan Acar'ın da vurguladığı üzere, Orhun Abideleri'nde Bilge Kağan'ın annesi İlbilge Hatun'un adının devletin kuruluşu bağlamında zikredilmesi, kadının Türk kültüründe siyasal ve toplumsal açıdan yüksek konumunu göstermektedir (Acar, 2019, s. 396-397). Bu bağlamda kadın, erken dönem Türk toplumunda yalnızca destekleyici değil, aynı zamanda belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Ayrıca, Türk kültüründe kadın olgusunun incelenmesi, toplumsal iş bölümünün ve cinsiyet rollerinin göçebe yaşam biçimiyle şekillenen yapısını anlamada da önemli ipuçları sunar. Göçebe yaşam düzeni, kadın ve erkeğin toplumun idari, ekonomik ve askeri alanlarında birbirini tamamlayıcı rollere sahip olduğu bir sistemi beraberinde getirirken, bu durum kadın olgusunun esnekliği ve işlevselliğini de ortaya koymaktadır.

Orta Asya'da yaşadığı dönemlerde Türk toplumu, göçebe yaşam tarzının belirlediği dinamik yapısıyla dikkat çeker. Bu yapının içinde kadın, yalnızca aile içerisinde değil, sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda da etkin bir figür olarak yer almaktadır. Kadının toplumsal sistem içerisindeki yeri, Türk kültürünün temelini oluşturan töre kurallarına ve eşitlikçi iş bölümü anlayışına dayanmaktadır.

Orhun Yazıtları, bu döneme ilişkin elimizdeki en somut tarihi belgelerdendir. Kültigin Abidesi'nde geçen ifadeler, kağan kadar hatunun da kutsal bir görevi olduğuna işaret eder: “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk Milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltişiş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak” (Orkun, 1987, s. 34). Bu örnek ifadede İlbilge Hatun'un milletin yeniden varoluşundaki katkısı açıkça vurgulanmaktadır.

Hatunların devlet yönetiminde aktif rol oynadığı bilinmektedir. Kadının yalnızca bir eş veya anne olarak değil, yönetsel figür olarak varlık göstermesi, Türk toplumunun cinsiyet rollerine bakışını farklılaştırmaktadır.

“Tomris Hatun, MÖ 6. yüzyılda Saka/Massaget topluluğunun lideri olarak Pers İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü savaşta gösterdiği stratejik zekâ ve askeri dehasıyla öne çıkmış, topluluğunu başarıyla savunarak Türk tarihine güçlü bir kadın hükümdar olarak adını yazdırmıştır” (Kılıç Özkaynar, 2025, s. 45-47).

Kadınların sosyal ve ekonomik yaşamdaki işlevleri de göz ardı edilemez. Hayvancılık, dokuma ve ticaret gibi alanlarda aktif rol almaları, aynı zamanda miras ve

boşanma gibi hukuki haklara sahip olmaları toplumsal cinsiyet eşitliğine dair önemli göstergelerdir. Bu dönem Türk toplumlarında kadınların kendi mallarını yönetme, boşanma talebinde bulunma ve mülkiyet edinme gibi haklara sahip olduğu belirtilmektedir (Dereli, 2023, s. 2). Askeri alanda da kadınların aktif rol aldığı bilinmektedir. (Tazegül, 2022, s. 127), kadınların ata binme, ok atma, güreş gibi sporlarla ilgilendiklerini ve savaşımlara fiilen katıldıklarını belirtmektedir. Bu yönüyle kadınlar yalnızca ev içi rollerle değil, toplumun korunması ve devamlılığı ile de ilişkilidir.

Tüm bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde, Orta Asya'da Türk toplumunda kadın, sadece tamamlayıcı bir unsur değil, siyasal ve toplumsal sistemin asli bir aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. İlbilge Hatun'dan Tomris Hatun'a, günlük üretim faaliyetlerinden savaş alanlarına kadar kadının geniş bir görünürlüğü söz konusudur. Bu görünürlük, Türk kültürünün kadına atfettiği değerin tarihsel derinliğini göstermektedir.

Bu bağlamda, Orta Asya'da yaşadığı döneme ilişkin veriler yalnızca kadın tarihine değil, Türk siyasal kültürünün eşitlikçi ve işlevsel temellerine de ışık tutmaktadır. Bu dönemde kadının toplumsal pozisyonu, bugünkü cinsiyet temelli tartışmalara tarihsel perspektif kazandırması açısından değerlidir.

Türk kültür tarihinde kadın olgusu, yalnızca biyolojik cinsiyete indirgenmiş bir sosyal kategori değil; toplumsal düzenin ve kültürel hafızanın merkezinde yer alan çok boyutlu bir figür olarak ortaya çıkmaktadır. İslamiyet öncesi Türk topluluklarında kadın, yalnızca aile içi rollerle değil; aynı zamanda üretim, yönetim, inanç ve estetik dünyasında da kendine güçlü bir yer edinmiştir. Bu durum, kadının gerek gündelik yaşamda gerekse kültürel anlatılarda güçlü, aktif ve saygı duyulan bir varlık olarak temsil edilmesini sağlamıştır.

Özellikle göçebe yaşam tarzının etkisiyle şekillenen toplumsal yapıda, kadınlar üretim süreçlerine aktif biçimde katılmış; bu da onların yalnızca ev içi alana sıkışmamalarını, aynı zamanda toplumsal rollerinde esneklik kazanmalarını sağlamıştır. Bu özgürlük alanı, zamanla kadının kültürel temsillerde de güçlü sembollerle ifade edilmesine yol açmıştır. Türk mitolojisinde sıklıkla karşılaşılan Umay Ana figürü, kadının kutsal, koruyucu ve üretken doğasının bir temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Umay Ana, yalnızca çocukların ve doğumun koruyucusu değil, aynı zamanda Türk milletinin bekâsıyla ilişkilendirilen ruhani bir güçtür.

Bunun yanı sıra, Ayız Ana, Ak Ana gibi kadın karakterlerin de doğayla, üretkenlikle ve düzenle özdeşleştirilmiş olması; kadının kültürel bilinçte nasıl konumlandığını göstermektedir. Bu tanrıçalar, kadınların sadece ailedeki değil, doğadaki ve evrendeki yerini de temsil eder. Bu yönüyle Türk mitolojisinde kadın; doğuran, koruyan, yön veren ve yeniden inşa eden bir güç olarak tanımlanır.

Sözlü halk edebiyatında da benzer bir durum mevcuttur. Destanlarda, halk hikâyelerinde ve ninnilerde kadın, çoğunlukla akıl veren, rehberlik eden, gerektiğinde mücadele eden ve strateji geliştiren bir figür olarak işlenmiştir. Özellikle Dede Korkut Hikâyeleri’nde yer alan kadın karakterler hem eş hem anne hem de toplumsal aktör olarak güçlü roller üstlenmektedir. Bu kadınlar, kocalarına yol gösteren, gerektiğinde düşmanla yüzleşen, savaş stratejileri öneren ve çocuklarının eğitimiyle doğrudan ilgilenen bireylerdir.

Kadının kültürel temsilinde önemli bir başka unsur ise sanat alanındaki yansımalarıdır. Özellikle kilim motiflerinde, kadın figürü çeşitli sembollerle ifade edilmiştir. “Eli belinde” motifi, doğurganlık ve dişil gücün ifadesi olarak kabul edilirken; “koç boynuzu”, hem eril hem de dişil unsurların birliğini ve aile kurumunun sürekliliğini simgeler. Bu tür motifler yalnızca estetik öğeler değil; aynı zamanda kültürel kodların, inançların ve toplumsal değerlerin taşıyıcısı olarak işlev görür. Kadının yaratıcı gücü, kilim motiflerinde simgelenerek kolektif belleğe kazınmıştır.

Tüm bu temsillerin ortak noktası, kadının pasif bir nesne değil; aktif, yön veren ve düzenleyici bir özne olarak görülmesidir. Kadının kültürel bellekteki bu güçlü yeri, siyasal yapılarla da doğrudan ilişkilidir. Nitekim kadının tanrıça, rehber, yaratıcı, koruyucu ve üretici olarak temsil edildiği bir kültürde, onun siyasette yer alması da olağan hale gelmiştir. Bu bağlamda Türk kültüründeki kadın temsilleri, yalnızca geçmişe ait folklorik unsurlar olarak değil; aynı zamanda siyasal sistemin meşruiyetini ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin tarihsel köklerini açıklayan göstergeler olarak da değerlendirilebilir.

Türk kültüründe kadın yalnızca aile içinde değil, toplumsal üretim süreçlerinde ve kültürel aktarımlarda etkin bir özne olarak tarih boyunca önemli bir yer tutmuştur. İslamiyet öncesi Türk toplumlarında da kadının sosyal ve siyasal yaşamda aktif, saygın bir birey olarak bulunması, kadının devlet yönetiminde yüksek görevlere gelmesini sağlamıştır (Öztürk, 2023, s. 60). Bu dönemde kadın yalnızca bir anne değil, kahramanlık

ve savaşçılık nitelikleriyle kutsanmış; “ana hakkı” Tanrı hakkı ile eş tutulmuştur (Gaynutdinova, 2018, s. 149).

Eski dönem Orta Asya Türk toplumlarında kadının erkekle eşit konumda bulunması, birlikte mücadele kültürünün bir sonucu olarak destanlara da yansımış ve kadın kahraman tiplerinin aktif şekilde işlenmesini sağlamıştır (Aksoy, 2020, s. 348). Kadının kültürel bellekte cesaret ve liderlik gibi özelliklerle temsil edilmesi, Türk kültüründe kadının yalnızca biyolojik bir figür değil, toplumsal düzenin taşıyıcı unsuru olduğunu göstermektedir.

Türk kültüründe kadın olgusunun şekillenmesinde göçebe yaşam tarzı, töre, toplumsal üretim ilişkileri ve kültürel semboller önemli rol oynamıştır. Göçebe yaşam biçimi, kadınların yalnızca ev içi faaliyetlerle sınırlı kalmayıp ekonomik, sosyal ve askeri alanlarda da aktif olmasına olanak tanımış, bu durum Türk toplumunda kadının saygın ve işlevsel bir konumda yer almasına zemin hazırlamıştır (Öztürk, 2023, s. 60).

Türk mitolojisinde Umay Ana, Ak Ana, Ayız Ana gibi kadın figürleri doğurganlık, bereket, koruyuculuk ve yeniden diriliş gibi temalarla ilişkilendirilerek kadının kutsal bir varlık olarak konumlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu mitolojik figürler, toplumun kadın algısının manevi ve kültürel düzlemde nasıl inşa edildiğini göstermesi açısından önemlidir (Gaynutdinova, 2018, s. 150).

Destanlarda yer alan kadın kahraman tipleri, Türk toplumunda kadına yüklenen rollerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Kadın karakterler bazen savaşçı, bazen akıl verici, bazen de toplumsal düzenin koruyucusu olarak temsil edilmektedir (Aksoy, 2020, s. 350). Bu temsil biçimleri, kadınların yalnızca biyolojik roller üzerinden tanımlanmadığını, toplumsal alanda aktif ve üretken bireyler olarak görüldüğünü göstermektedir.

Ayrıca Türk toplumlarında kadınların mülkiyet edinme, boşanma talebinde bulunma ve miras hakkına sahip olması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin hukuki düzeyde de desteklendiğini göstermektedir (Alan, 2021, s. 246). Kadının sosyal ve kültürel alandaki işlevselliği, aile kurumunu devletin küçük bir modeli olarak gören Türk toplum yapısı içinde, devlet düzeninin sürekliliği açısından da önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Çalışkan, 2019, s. 128).

Bu bağlamda, Türk kültüründe kadın olgusu hem mitolojik hem toplumsal hem de siyasal düzlemde güçlü bir konumda yer almakta ve bu durum, günümüz toplumsal

cinsiyet tartışmalarına tarihsel bir zemin sunmaktadır. Kadının üretkenliği, koruyuculuğu ve liderliği, Türk kültürel kimliğinin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

Türk kültüründe kadın, toplumun sosyo-kültürel sürekliliğinin ve dayanışma düzeninin sağlanmasında temel bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya Türk toplumlarında kadın, yalnızca aile kurumunun bir parçası değil, toplumsal yaşamın bütün alanlarında etkin bir birey olarak rol almıştır. Özellikle göçebe yaşam tarzının gerektirdiği üretim ve savunma süreçlerinde kadınlar aktif olarak yer almış, bu durum kadın-erkek arasında tamamlayıcı bir iş bölümünün gelişmesini sağlamıştır (Öztürk, 2023, s. 61).

Türk mitolojisinde yer alan Umay Ana figürü, çocukların ve anaların koruyucusu olması yanında, doğurganlık ve bereketin de sembolü olarak, kadının toplumdaki kutsal konumuna işaret etmektedir (Kayabaşı, 2022, s. 142). Bu figürler, toplumda kadının yalnızca aile içi rolleriyle değil, toplumun kültürel ve manevi sürekliliğiyle ilişkili olarak da değerlendirildiğini göstermektedir. Ayrıca Dede Korkut Hikâyeleri ve Oğuz Kağan Destanı gibi eserlerde kadın karakterlerin cesur, akıllı ve toplumsal denge sağlayıcı bir pozisyonda yer alması, kadının kahramanlık ve dirayet sembolü olarak kurgulandığını göstermektedir (Aksoy, 2020, s. 352; Çalışkan, 2019, s. 130).

Azerbaycan ve Özbek Türklerine ait destanlarda kadın figürlerinin, toplumun sürekliliğini sağlayan, erkeğe yol gösteren ve gerektiğinde mücadele eden bireyler olarak işlendiği görülmektedir (Hüseynova, 2019, s. 88). Kadınların toplum içinde güçlü bir statüye sahip olması, destanların kadın karakterlerinde cesaret, onur, inanç ve fedakârlık gibi değerlerin öne çıkarılmasıyla desteklenmektedir.

Ek olarak, kadının boşanma talep edebilmesi, miras hakkına sahip olması ve mülkiyet edinme hakkının olması, Türk toplumunda kadının ekonomik ve hukuki haklarının çağdaşlarına göre daha ileri bir düzeyde bulunduğunu göstermektedir (Alan, 2021, s. 247). Bu durum, kadınların yalnızca kültürel temsil figürleri değil, toplumsal yapının işleyişinde de aktif aktörler olduklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Türk kültüründe kadın olgusu, mitolojik kutsallık, toplumsal üretkenlik ve kültürel devamlılık ekseninde şekillenmiş; toplumun her alanında etkin rol alabilen, liderlik ve koruyuculuk özellikleriyle kültürel bellekte önemli bir yer edinmiştir. Bu tarihsel zemin, günümüz toplumsal cinsiyet tartışmalarına da güçlü bir referans kaynağı sunmaktadır.

3.2. Türklerde Siyasette Kadın

Orta Asya’da yaşadığı dönemde Türk toplumlarında kadın, sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak konumlandırılmıştır. Göçebe yaşam tarzının gerektirdiği esneklik ve dayanışma temelli toplumsal yapılar, kadınların kamusal alanda daha görünür ve etkin olmasını mümkün kılmıştır. Bu dönemde kadının yalnızca aile içi rollerle sınırlandırılmadığı, aksine toplumu yöneten, savaşan, karar alan bireyler olarak tarih sahnesinde yer aldığı gözlemlenmektedir. (Dereli, 2023, s. 2; Aksoy, 2017, s. 160).

Orhun Yazıtları, bu konuda en önemli tarihsel kaynaklardan biridir. Bilge Kağan Yazıtı’nda, kağanın başarısında annesi İlbilge Hatun’a da yer verilmesi, kadının devlet işleyişindeki sembolik değil, işlevsel rolünü vurgular niteliktedir. Yazıtta şu ifadeler yer alır: “Türk milleti yok olmasın diye, babam İlteriş Kağanı ve annem İlbilge Hatun’u Tanrı gökten tutup yukarı kaldırdı.” (Orkun, 1987, s. 34). Bu ifade, kadının yalnızca eş veya anne olarak değil, siyasi bir figür olarak da algılandığını göstermektedir.

Siyasette kadının konumunu değerlendirmek için göçebe toplumların işleyişine bakmak gerekir. Bu toplumlarda üretim, hayvancılık ve savunma gibi alanlar kolektif olarak yürütüldüğünden, kadınlar da erkeklerle birlikte karar alma süreçlerine katılmışlardır. (Dereli, 2023, s. 2), kadınların elçi kabul etme, kurultaylara katılma ve savaş kararı alma gibi devlet yönetimiyle doğrudan ilişkili işlevlere sahip olduğunu belirtmektedir.

Kadınların toplumun farklı alanlarındaki görünürlüğü sadece tarihsel olaylarla sınırlı değildir. Sanat, mitoloji ve el sanatları gibi alanlarda da kadın figürleri ön plandadır. Umay Ana figürü, doğurganlık ve koruyuculuk nitelikleriyle siyasi sembolizmi de içermektedir. (Ögel, 2006, s. 137), Umay’ın yalnızca çocukların değil, tüm halkın esenliği için kutsal bir varlık olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Bu kutsiyet, siyasal otoritenin kutsanmasında kadının oynadığı rolü de açıklayıcı niteliktedir. Orta Asya’da yaşadığı dönemde kadınların miras hakkına sahip olması, boşanma talebinde bulunabilmeleri ve eş seçme özgürlüklerinin bulunması, sadece sosyal yaşamda değil, bireysel haklar bağlamında da aktif bir yurttaş konumuna işaret eder. Bu durum, toplumun hukuk yapısında kadınların temsil edilmesini ve haklarının tanınmasını sağlayan bir zemin oluşturmuştur.

Aksoy (2017, s. 162), bu hakların töre temelli sistemin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Orta Asya’da yaşadığı dönemde Türk toplumlarının kadın-erkek ilişkilerinde modern anlamda eşitlikçi olmasa

da işlevsel ve tamamlayıcı bir anlayışı benimsediği söylenebilir. Kadının siyasal alanda görünürlüğü, sadece sembolik bir duruş değil, aynı zamanda yapısal bir meşruiyetin parçasıdır. Kurultay geleneği, bu yapısal zeminin en güçlü göstergelerinden biridir. Hatunların kurultaylara katılması ve fikir beyan edebilmesi, yönetişimde çok sesliliğin tarihsel kökenlerini göstermektedir (Dereli, 2023, s. 3).

Orta Asya’da yaşadığı dönemde Türk toplumlarında kadının toplum içindeki yeri, günümüz bakış açısıyla değerlendirildiğinde oldukça dikkat çekici bir düzeydedir. Yerleşik hayata geçmemiş ve göçebe bir yaşam süren bu toplumlarda kadınlar, yalnızca ev işleriyle değil, üretim, savunma ve yönetim gibi kamusal işlevlerle de yakından ilişkilidir. Bu durum, kadının toplumsal sistemde pasif değil, aktif ve belirleyici bir konumda yer aldığını göstermektedir. Özellikle töreye dayalı toplumsal düzen, kadın ve erkeğin görev paylaşımını eşitlikçi ve tamamlayıcı temeller üzerine kurmuştur.

Orhun Yazıtları’nda geçen ifadeler, kadının yalnızca bir anne değil, siyasi yapının da parçası olduğunu ortaya koymaktadır. İlbilge Hatun’un adı, Bilge Kağan ve İltiş Kağan’la birlikte anılmış, Tanrı’nın Türk milletini kurtarmak için hem kağanı hem de hatunu gönderdiği belirtilmiştir (Orkun, 1987, s. 34). Bu anlatım, kadının kutsal bir siyasi figür olarak algılandığını ve yalnızca özel alanda değil, kamu alanında da meşru bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Bu dönemde kadınların elçilik görevleri üstlenebildiği, kurultaylarda yer alabildiği ve savaş zamanlarında stratejik roller oynadığı görülmektedir (Dereli, 2023, s. 2).

Böyle bir tarihsel yapı, bugünkü kadın-erkek eşitliği tartışmalarına tarihsel bir arka plan sunmaktadır. Çünkü burada kadın, “izin verilen” değil, zaten “var olan” bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Orta Asya’da yaşadığı dönemde Türklerde kadının siyasal temsili, modern toplumlarda hâlâ ulaşılması beklenen bir dengeye işaret etmektedir. Bu durum, Türk tarihinin kadın figürü açısından sadece geleneksel değil, aynı zamanda dönemin şartları içinde ilerici sayılabilecek örnekler barındırdığını da ortaya koymaktadır.

Orta Asya Türk topluluklarında kadının siyasal alanda üstlendiği roller, yalnızca sembolik bir varlık olmaktan öte; icrai, karar verici ve yürütücü işlevlere kadar uzanmaktadır. Bu duruma örnek olarak, tarihsel kaynaklarda sıkça atıf yapılan Tomris Hatun, kadınların yalnızca eş konumunda değil, doğrudan devletin başı olabildiğini gösteren çarpıcı bir figürdür. Tomris, M.Ö. 6. yüzyılda Sakalar’ın başına geçmiş ve Pers

Hükümdarı Büyük Kiros'a karşı kazandığı zaferle tarihe geçmiştir. Bu örnek, Orta Asya'daki siyasal kültürde kadınların doğrudan iktidar olabildiklerini gösterirken, savaş ve diplomasi gibi alanlarda da aktif olduklarını ortaya koyar.

Hatunların, yalnızca eşleri aracılığıyla değil, bireysel karizmaları ve geleneksel meşruiyetleri aracılığıyla da siyasal iktidar üzerinde etkili oldukları söylenebilir. Aynı şekilde, kurultay sisteminde kadınların zaman zaman doğrudan temsil edilmesi, siyasal katılımın toplumsal cinsiyet temelli olmadığını; aksine meritokratik ve statüye dayalı bir yapı olduğunu gösterir.

Orta Asya toplumlarında görülen kadın kağanlar, hükümdar naibeleri ve yönetici prensler, toplumda cinsiyet temelli bir siyasal ayrımın bulunmadığını, hatta kadınların erkeklerle eşit siyasi haklara sahip olabileceğini gösteren önemli göstergelerdir. Bu bağlamda Türk kültüründeki kadın temsiliyeti, Batı siyaset tarihindeki "kamusal alan erkekindir" anlayışıyla çelişir. Ayrıca elçilik, diplomasi ve iç siyaset alanında da kadınların görev aldığı görülmektedir. Tarihî belgelerde, Hatunların Çin elçilerini karşılaması, barış antlaşmalarında aktif rol üstlenmeleri ve gerekirse siyasi evliliklerle devlet çıkarlarını korumaları, siyasal alanın yalnızca savaş ve kurultayla sınırlı olmadığını; kadınların diplomatik ilişkilerde de bir tür temsil görevi üstlendiklerini ortaya koymaktadır (Clauson, 2005, s. 214; Kara, 2005, s. 573; Kafesoğlu, 1988, s. 116). Bu bağlamda, kadınlar adeta birer "proto-bürokrat" işlevi görmüş ve devletin diplomatik süreçlerinde aktif roller üstlenmişlerdir. Tüm bu veriler, Türk siyasal kültürünün kadın-erkek eşitliğini yalnızca kültürel düzlemde değil, siyasal yapının doğrudan içinde barındırdığını; hatta bu eşitliğin zaman zaman Batı modernitesinden önce bir biçimde pratiğe dönüştüğünü göstermektedir.

Orta Asya Türk devletlerinde siyasal yapının temelini oluşturan geleneksel normlar, kadınların siyasal süreçlere katılımını dışlayıcı değil, aksine meşrulaştırıcı bir zemin üretmiştir. Nitekim Göktürk Yazıtları'nda İlbilge Hatun'un "devlet hatunudur" ifadesiyle devlet işlerinde söz sahibi oluşu, kadınların siyasal otoriteyle kurumsal bağına görünür kılar (Kılıç Özkaynar, 2025, s. 38). Bu bağlam, yalnızca hanedan mensuplarına özgü olmayıp, göçebe yaşamın eşitlikçi dokusu sayesinde kadınların sosyal ve askerî alanlarda belirgin roller üstlenmesine dayanmaktadır (Kılıç Özkaynar, 2025, ss. 37–38). Özellikle göçebe yaşam tarzı, kadın-erkek arasında katı bir iş bölümünün gelişmesini

engellemiş, dolayısıyla kadınlar sosyal olduğu kadar siyasal süreçlerde de daha görünür hale gelmiştir. Kadının hem üretici hem koruyucu işlevleri, siyasal karar alma süreçlerinde söz hakkına sahip olmasını da kolaylaştırmıştır. Bu kapsamda kadın, yalnızca aile biriminin içinde değil, boyun ve il'in yönetiminde de etkin bir aktör haline gelmiştir.

Kadınların siyasal hayata katılımı aynı zamanda toplumsal istikrarın ve meşruiyetin sağlanmasında önemli bir unsur olarak görülmüştür. Kurultaylarda alınan kararların kadın hatunlarca da onaylanması, kararların halk nezdinde daha güçlü kabul görmesine katkı sağlamıştır. Bu yönüyle kadınlar sadece yönetilen değil, aynı zamanda yöneten konumunda olmuşlardır.

Tüm bu bulgular, Orta Asya'da kadının siyasal yaşamdaki varlığının salt sembolik değil, fiilî ve işlevsel olduğunu göstermektedir. Bu durum, Türk siyasal kültüründe toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik tarihsel bir zemin bulunduğunu; hatta bu zeminin günümüz eşitlik mücadelesine kıyasla daha doğrudan bir pratik içinde yaşandığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Orta Asya'da yaşamış Türk topluluklarında kadınların siyasal alandaki varlığı, yalnızca istisnai örneklerle sınırlı olmayan, toplumun genel işleyişine içkin bir durumdur. Hatunların kurultaylardaki yeri, diplomatik temsil görevleri, savaş ve barış süreçlerindeki rolleri, kadınların siyasal karar alma mekanizmalarının doğal bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu durum, kadınların yalnızca bireysel nitelikleriyle değil, toplumsal statüleri ve kültürel kabulleriyle de siyasetin öznesi olabildiklerini ortaya koyar. Türk siyasal geleneği içinde kadına tanınan bu alan, yalnızca geçmişin bir yansıması değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği açısından tarihsel bir kökene işaret etmektedir. Bu bağlamda, bir sonraki bölümde ele alınacak olan Türk destanlarındaki kadın figürleri de, bu tarihsel gerçekliğin kültürel düzlemdeki yansımalarını gözler önüne serecektir.

3.3. Türk Destanlarında Kadın

Orta Asya'da yaşadığı dönemde Türk toplumları, göçebe yaşam tarzının etkisiyle dinamik, esnek ve iş bölümü açısından tamamlayıcı bir sosyal yapı geliştirmiştir. Bu yapının en dikkat çekici yönlerinden biri, kadının toplumsal yaşamdaki çok yönlü rolüdür. Türk destanları incelendiğinde, kadının yalnızca ev içi rollerle sınırlı kalmadığı,

aynı zamanda sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda da aktif olarak yer aldığı görülmektedir. Destanlar, tarihsel olayların yanı sıra toplumsal değerleri ve rollerin idealize edildiği kaynaklar olarak kadın imgesine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut Hikâyeleri, Manas Destanı gibi önemli Türk anlatılarında kadın figürleri, çoğunlukla bilge, cesur, stratejik düşünebilen ve toplumsal uyumu sağlayan kişiler olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Dede Korkut Hikâyeleri'nde Banu Çiçek ve Burla Hatun gibi karakterler, savaşçı özellikleriyle erkeklerle eşit bir düzlemde temsil edilirler (Ergin, 1989, s. 27). Bu figürler, sadece birer eş ya da anne değil, karar verici ve mücadeleci bireylerdir. Böylece kadın karakterler, toplumun hem fiziksel hem de ruhsal devamlılığını sağlayan aktörler olarak tanımlanır.

Türk mitolojisinde kadının sembolik temsili de oldukça güçlüdür. Umay Ana, Türk kültüründe doğurganlık, bereket ve koruyuculuğun simgesi olarak önemli bir yere sahiptir. Umay, sadece çocukların değil, tüm halkın esenliğinden sorumlu bir tanrıça olarak görülür. Bu figür, kadının toplumdaki yeriyle birlikte kozmik düzlemdeki işlevselliğini de gösterir (Ögel, 2006, s. 137).

Sanatsal anlatılarda, özellikle el dokumaları ve kilim motiflerinde kadın temsilleri önemli yer tutar. 'Eli belinde' motifi, doğurganlığı ve kadın kimliğini simgelerken, 'koç boynuzu' gibi figürler üretkenliği ve güçle özdeşleştirilir. Bu semboller aracılığıyla kadının hem ev hem toplum yaşamındaki üretkenliği vurgulanır (Bachmann, 1991, s. 44). Bu tür anlatılar, yazılı destanlar kadar, sözlü ve simgesel kültürün de kadın figürünü nasıl yücelttiğini ve sembolleştirdiğini gösterir.

Kadınların yalnızca sembolik anlamda değil, tarihsel bağlamda da etkin rolleri olduğu çeşitli kaynaklarda vurgulanmıştır. Tomris Hatun'un M.Ö. 6. yüzyılda Pers Kralı Kiros'u mağlup etmesi, kadının askeri ve siyasal liderlik vasfını ortaya koyan çarpıcı örneklerden biridir. Nitekim Herodotos, Tomris'in Kiros'un ordusunu hileyle yıpratarak savaşı kazandığını aktarır (Erten, 2016, s. 246). Yine Justinus, Tomris'in oğlu Spargapises'in ölümü üzerine Perslere karşı kararlılıkla savaş açtığını ve Kiros'u mağlup ettiğini belirtmektedir (Erten, 2016, s. 249).

Bu olay, kadınların yalnızca iç yapıda değil, dış ilişkilerde ve savaş alanlarında da söz sahibi olabildiklerini kanıtlamaktadır. Tomris Hatun'un Perslere karşı elde ettiği bu zafer, kadınların askeri ve diplomatik alandaki rolünün somut bir göstergesidir (Erten, 2016, s. 252).

Destanlarda kadın karakterlerin güçlü, bilge ve mücadeleci olarak temsil edilmesi, Türk toplumunun tarihsel olarak kadına atfettiği değerin bir göstergesidir. Bu karakterler, milletin birlik ve dirliğinin simgesi olarak yüceltilmiş, toplumun belleğinde ve değer sisteminde derin bir yer edinmiştir. Kadınlar, sadece bireysel düzeyde değil, kolektif hafızanın şekillendiricisi ve taşıyıcısı olarak da rol üstlenmişlerdir. Bu durum, Türk kültürünün kadın erkek ilişkilerini işlevsel ve tamamlayıcı bir yapı üzerine inşa ettiğini göstermektedir.

Türk destanları, sadece kahramanlık öykülerini değil, aynı zamanda toplumsal yapıların ve değerlerin aktarımını da sağlayan sözlü kültür ürünleridir. Bu destanlarda yer alan kadın figürleri, toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesinde oldukça işlevsel bir yere sahiptir. Kadının savaşçı, akılcı ve koruyucu yönlerinin ön plana çıkması, bu figürlerin salt sembolik değil, doğrudan toplum düzeninin sürdürülebilirliğini sağlayan dinamik aktörler olarak kabul edildiğini göstermektedir. Kadın karakterlerin olay örgüsündeki belirleyiciliği, onların pasif bir konumda değil, doğrudan siyasal ve kültürel karar mekanizmalarında temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Dede Korkut Hikâyeleri'nde kadınlar yalnızca evin değil, savaşın ve barışın da öznesidir (Ergin, 1989, s. 41). Umay Ana gibi mitolojik figürlerin ise sadece dini bir inanç sisteminin değil, aynı zamanda siyasal düzenin kutsallığını pekiştiren simgeler olduğu görülmektedir (Ögel, 2006, s. 137). Bu bağlamda, destanlarda yer alan kadın temsilleri, kadının toplumsal hafızadaki yerini sadece tarihsel bir iz olarak değil, aktif bir özne olarak tanımlayan önemli göstergelerdendir. Türk kültürünün eşitlikçi mirası, bu figürlerin ışığında daha da görünür hale gelmektedir.

Türk destanları, Türk kültür ve tarihinin önemli bir parçası olarak, toplumun sosyo-kültürel ve siyasal yapısını anlamamıza olanak tanır. Bu destanlarda kadının rolü, genellikle yaratıcı, koruyucu, lider veya bilge bir figür olarak tanımlanmış ve toplumsal denge ile siyasal düzenin önemli bir unsuru olarak ele alınmıştır. Önceki çalışmalar, kadın figürünün destanlarda ahlaki değerlerin taşıyıcısı (Ergin, 1989, s. 41), aile yapısının koruyucusu (Köprülü, 1944, s. 105) ve savaşçı bir kahraman (Sümer, 1992, s. 88) olarak temsil edildiğini ortaya koymuştur.

Özellikle Dede Korkut Hikâyeleri, Manas Destanı ve Göktürk Destanları gibi eserlerde kadının yaratıcı ve diplomatik rollerine sıkça vurgu yapılmıştır. Bu eserlerde kadın hem bireysel hem de siyasal kimliğiyle toplumsal düzenin kurucu unsuru olarak ön

plana çıkar. Bu çalışma, Türk destan geleneğinde kadın olgusunun yerini, temsillerini ve sosyal-politik işlevlerini ele almaktadır. Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Hikayeleri gibi klasik metinlerde, kadınlar yalnızca ailevi veya destekleyici rollerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda mitolojik semboller, stratejik danışmanlar ve kahramanlık öğeleri olarak da betimlenmektedir.

Ayrıca, Hakas destan geleneğinde yer alan örnekler, kadın kahramanlığının ve toplumsal kimliğin inşasında kadın figürlerine atfedilen statünün ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Çalışma, destanların sözlü edebiyat geleneği içindeki yerini, tarihsel dönüşümünü ve kültürel sürekliliğini detaylandırırken, kadın olgusunun Türk epik kültüründeki işlevini tartışmaya açmaktadır.

Örneğin, Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın eşleri ve onun soyundan gelen kadın karakterler, yalnızca soyun devamı için değil, aynı zamanda devletin ideolojik temellerinin yerleşmesinde önemli bir yer tutar. Destanda, “Kadın, ailenin bereketini sağlayan, devletin doğurganlığını simgeleyen kutsal ögedir” denilmesi; kadına atfedilen bu sembolik anlamın, toplumsal düzenin sürekliliği açısından ne kadar kritik olduğunu göstermektedir (Aça, 2000, s. 8).

Dede Korkut Hikayeleri ise, Türklerin sözlü kültüründeki en önemli epik anlatılardan biri olarak, toplumsal düzenin ve ahlaki değerlerin aktarılmasında rol oynar. Bu hikayelerdeki kadın karakterler, zorluklar karşısında sabrın, cesaretin ve bilgelik unsurlarının sembolü olarak öne çıkar. Örneğin, bazı hikayelerde, kadınlar ailesel arka planı sadece besleyen değil, aynı zamanda zorlu savaş stratejilerinde danışmanlık sağlayan varlıklar olarak görülür (Aça, 2007, s. 42).

Hakas destan geleneğinde yer alan “Ak Çibek Arığı”, “Huban Arığı” ve “Huban Orba” gibi örneklerde, kadın kahramanlar neredeyse eşsiz bir liderlik ve cesaret ile öne çıkar. Bu destanlar, kadının savaş meydanında fedakarlıkla mücadele ettiği kadar toplumsal dayanışma, adalet ve kültürel koruyuculuk gibi işlevleri de üstlendiğini göstermektedir (Çolak, 2019, s. 61; Ekici, 1999, s. 132).

Türk destanlarında kadın, sadece edebi bir tema olarak değil; aynı zamanda toplumsal yapının, devlet inşasının ve kültürel değerlerin bir aynası olarak da yorumlanabilir. Destanlarda tasvir edilen kadın karakterler, devlet yönetimi süreçlerinde, savaş stratejilerinde ve aile kurumunun sürekliliğinde oynadıkları rollerle, toplumsal cinsiyet rollerinin tarihsel temellerini oluşturur.

Epik anlatılarda yer alan mitolojik semboller –örneğin Umay Ana gibi figürler–, kadının hem doğal hem de kültürel dünyayla olan derin bağlantısını vurgular. Bu semboller, kadının toplumun sürekliliği, bereketi ve kültürel kimliği üzerindeki etkisini açıkça ortaya koyar. Böylece, Türk destanlarında kadın olgusu hem sembolik hem de pratik anlamda, devletin ve toplumun yapıtaşlarından biri olarak yer alır (Campbell, 2010, s. 122).

Türk destanlarında kadın figürünün bu kadar çok yönlü ve güçlü temsillere sahip olması, dönemin toplum yapısına dair oldukça önemli ipuçları barındırmaktadır. Kadınlar yalnızca ev içi rollerin taşıyıcısı değil; aynı zamanda siyasal meşruiyetin, kültürel sürekliliğin ve toplumsal dayanışmanın temel direklerinden biri olarak anlatılır. Özellikle sözlü gelenek üzerinden şekillenen bu anlatılarda, kadının hem stratejik danışman hem de maneviyat taşıyıcısı olarak gösterilmesi, onu toplumun ruhsal dokusuyla özdeş hale getirir. Bu anlatımlar, aslında Türklerin kadına yalnızca biyolojik değil, sembolik ve politik anlamlar da yüklediğini gösterir. Kadın, toplumun hafızasında sadece annelik veya eşlik konumunda değil, bilgelik ve liderlik mertebesinde de tanımlanmıştır (Ergin, 1989, s. 41).

Özellikle Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Hikâyeleri gibi metinlerde, kadınlar zaman zaman çözüm üreten, zaman zaman savaşçı, bazen de devletin geleceğine dair işaretlerde bulunan karakterler olarak karşımıza çıkar. Bu da, kadın figürünün tek boyutlu olmadığını, aksine geniş açılı ve dönemin sosyo-politik değerleriyle iç içe bir yapıya sahip olduğunu gösterir (Aça, 2007, s. 42). Ayrıca Umay Ana gibi figürler, kadınların hem kutsal hem de işlevsel rolleri aynı anda taşıyabildiğini simgeler. Bu durum, Türk epik geleneğinde kadının ne kadar merkezi bir konumda olduğunu ve toplumsal düzenin inşasında aktif rol oynadığını ortaya koyar (Ögel, 2006, s. 137).

4. MANAS DESTANI'NDA KADIN

4.1. Yöntemsel Çerçeve

Bu tez çalışmasında kadının toplumsal ve siyasal rolü ve önemine ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır. Bu bağlamda araştırma nesnesi olarak Manas Destanı seçilmiştir. Manas Destanının tercih edilmesinin nedeni; kadının Türk toplumsal yaşamı ve siyasetindeki rolünün ve öneminin daha seçilebilir ve görünür oluşudur. Bu önemlidir, zira toplumsal cinsiyet eşitliği özellikle Sanayi Devrimi sonrası gelişen bilinç aracılığıyla farkına varılan ve giderek de belirginleşen bir konu olmuştur. Dolayısıyla geçmiş bir dönemde toplumsal cinsiyet eşitliğinin kökeni olup olmadığını araştırırken, anakroni yapmak hatasına düşmemek için, mümkün olduğunca bariz bir örnekle çalışmak önemlidir.

Toplumsal cinsiyet konusu ve eşitlik sorunsalı dünyada yaygın ve baskın olan araerki nedeniyle toplumların yüzyüze kaldıklarında direnç gösterdikleri bir konudur. Bu bakımdan toplumsal direnci kırmak ve toplumları bu konuya yönlendirerek eşitlik düşüncesini hayata geçirebilmek, bir noktada toplumların bu konuya ısındırılmasıyla da ilgilidir. Dolayısıyla Türk toplumunun toplumsal cinsiyet konusu hakkında bilinç kazanması ve bu konuda eşitlik fikrini hayata aktarabilmesi için, çalışmayla tarihsel ve kültürel olarak toplumun cinsiyet eşitliği fikrine yabancı olmadığının gösterilmesi ve vurgulanması planlanmaktadır. Bu, çalışmanın toplumsal katkıya odaklanan doğrudan etkilerinden biri durumundadır.

Yukarıda açıklanan çerçevede çalışmanın araştırma problemi, Türklerin Orta Asya'da yaşadığı dönemde kadının toplumsal-siyasal alandaki yeri ve önemidir. Bu araştırma problemi ışığında çalışmanın amacı ise; toplumsal cinsiyet eşitliği fikrinin eski dönem Türk kültüründe yeri olup olmadığını, Türklerin bu kavrama ve içeriklerine yabancı olup olmadıklarını ortaya koyabilmektir. Bu bağlamda çalışmanın hedefleri Manas Destanı aracılığıyla

- Eski dönem Türklerde kadının yeri ve kadına verilen önemi somut biçimde ortaya koyabilmek,
- Eski dönem Türklerde siyasal alanda kadın ile erkek arasındaki iktidar paylaşımını göstermek,

- Günümüzde Türk toplumunda toplumsal cinsiyet ve eşitlik konusunun işlenmesine yönelik olarak tarihsel kökensel bulguları açığa çıkartmaktır.

Araştırmada sayılan amaç ve hedeflere ulaşabilmek için ortaya konulan araştırma soruları ise şu şekildedir:

- Orta Asya’da yaşadığı dönemde Türk toplumsal ve siyasal yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğine temel alınabilecek şekilde bir kadın-erkek eşitliği pratiği mevcut mudur?
- Bu temel araştırma sorusunu yanıtlamak için Türk tarihindeki en eski belgelerden biri olma niteliğini gösteren destanlara odaklanılmış, bu doğrultuda araştırma nesnesi olarak kadınların toplumsal-siyasal rollerine de geniş oranda yer vermesi bakımından Manas Destanı seçilmiştir.
- Çalışmada alt araştırma soruları olarak yöneltilen sorular ise şunlardır:
- Orta Asya’da yaşadığı dönemde Türk toplumsal-siyasal yaşamında Kadının rolleri ve nitelikleri nelerdir?
- Orta Asya’da yaşadığı dönemde Türk toplumsal-siyasal yaşamında kadının siyasetteki yeri ve rolü nedir?
- Orta Asya’da yaşadığı dönemde Türk toplumsal-siyasal yaşamında eşitlik düşüncesi varsa, hangi alanlarla sınırlıdır?
- Orta Asya’da yaşadığı dönemde Türk toplumsal-siyasal yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin köklerine olarak destanlar uygun bir araştırma nesnesi midir?

Bu çalışma konusu itibarıyla sosyal bilimler alanına dahil olduğundan temel araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilecektir. Nitel araştırmalar, belirli sosyal olguları anlamak, betimlemek ve yorumlamak amacıyla yürütülen, derinlemesine analiz imkânı sunan araştırmalardır (Creswell & Poth, 2018). Nitel araştırma kategorisi altında ise araştırılan konunun anlaşılması ve yorumlanması amacıyla spesifik olarak tarihsel sosyolojik yorumlayıcı yöntem kullanılacaktır. Tarihsel sosyoloji tabiri olarak sosyoloji ve tarih bilimini bir araya getirmeyi ifade etmekte; yani tarihsel çalışmayı toplumsal bağlama oturtmak ya da sosyolojik çalışmaya tarihsel bir arka plan sağlamak (Özdalga, 2016, s. 23) amacıyla kullanılmaktadır. Tarihsel sosyoloji, zamana ve mekâna tutunmuş toplumsal yapıları sorgularken zamansal ardışıklığı; dönüşümleri ve bunların neticelerini anlamlandırırken ise eylem ile yapısal bağlamların

etkileşimini dikkate alır. Özgül toplumsal yapıların ve değişim biçimlerinin tikel ve spesifik karakterlerini aydınlatmaya odaklanır (Kabakçı, 2022).

Tarihsel sosyolojik yaklaşım ilk olarak Tocqueville, Weber, Marx, Tönnies, Durkheim gibi klasik sosyologların çalışmalarında ortaya çıkmış ve onların öncülüğünde gelişmiştir. 1940-1980 yılları arasındaki dönem ise, tarihsel sosyolojinin görünürlüğünü arttırdığı zaman dilimidir. Bu anlamda Abrams, Mills, Tilly gibi isimler bu tarih aralığında öne çıkan isimler olmuştur (Güner, 2023, s. 147). Söz konusu ilgi ve çalışmalar, aralarındaki birçok farklara rağmen tarihsel sosyoloji adı altında toplanmaya başlanmış ve günümüzdeki tarihsel kökenli makro-sosyolojik araştırma/incelemelerin temelini atmışlardır (Skocpol, 2002, s. 6).

Ancak ne var ki, Amerikan sosyoloji ekolünün yükselişiyle birlikte olay ve olguların değişim odaklı okuması yerine değişmez, evrensel nitelik ve prensipler çerçevesinde açıklanması çabasıyla birlikte 1970’li yıllara kadar yapısal işlevselci akımın popülerleşmesi tarihsel sosyoloji ekolünün önemini yitirmesine neden olmuştur (Cengiz, 2011, s. 192; Kabakçı, 2022;). Fakat daha sonra özellikle ‘68 kuşağıyla birlikte yükselen sol’a paralel biçimde sosyolojide de Neomarksist ve Neoweberyen görüşler ön plana çıkmış, tarihsel sosyolojik analiz tekrar önemli bir konuma yükselmiştir (Slattery, 2014, ss. 17-18).

Tarihsel sosyolojik yorumlayıcı yöntem de bu doğrultuda olguları ve olayları sosyolojik bakış açısıyla ve fakat tarihsel neden-sonuç ilişkilerini dikkate alarak yorumlamak üzerine kurulmuştur. Bir başka ifadeyle tarihsel sosyolojik yorumlayıcı yöntem, toplumsal yapıların ve süreçlerin tarihsel gelişimini ve bu süreçlerin bireyler ve gruplar üzerindeki etkilerini tarihsel gerçeklikleri göz ardı etmeden açıklamaya ve anlamaya yönelik bir yaklaşımdır.

Nitekim “destanlarda (da) bir milleti millet yapan bütün unsurları bulmak, çağdaşları arasında hemen beliriveren özellikleri görmek ve medeniyet çizgilerini kesin olarak ayırmak imkanı bulunabildiği gibi, o çağda her zaman görülen kültür alışverişlerini, bu alışverişlerin sınırlarını, üstünlük ya da etkilenme sahalarını da tespit etmek imkanı vardır” (Sepetçioğlu, 1992, s.9).

Dolayısıyla bu yöntemin tercih edilmesi, toplumsal olay ve olguların günümüzün yargılarına ve değerlerine temel teşkil eden kaynakların aranması safhasında onları tarihsel bağlamlarından koparmadan anlamlandırmak açısından elverişlidir.

Geçmişe ait bir olay ya da olguyu bugünün bakış açısıyla analiz edebilmek için değişim etkisini yani zaman faktörünü göz ardı etmemek önemlidir. Zira bu yöntem bağlamında değerlendirildiğinde zamansal ve mekansal koşulların sonuçları doğrudan etkilediği kabul edilmelidir. Çalışmada yöntem olarak içerik analizi veya metin analizi gibi çokça kullanılan yöntemlerin tercih edilmeme nedeni de işte budur.

Bu noktada anakronizm kavramının açıklığa kavuşturulması önem arz etmektedir. Anakronizm, en genel anlamıyla bir olayın, olgunun veya kavramın tarihsel bağlamından koparılarak farklı bir zaman dilimine taşınmasıdır. Başka bir deyişle, geçmiş bugünün değerleri, kurumları veya zihniyet kalıpları üzerinden değerlendirmek anakronistik bir yaklaşım doğurur. Reinhart Koselleck'in ifadesiyle: "Zamanın her dönemi, kendine özgü kavramlarla anlaşılmalıdır; aksi halde geçmiş, bugünün ölçütleriyle yeniden inşa edilmiş olur" (Koselleck, 2004, s. 106).

Bloch da anakronizmi tarihinin en büyük hatalarından biri olarak tanımlar ve uyarır: "Geçmiş bugünün gözlükleriyle görmek, onu anlamak değil, çarpıtmaktır" (Bloch, 1949/2014, s. 34). Bu bağlamda, anakronizmin riski toplumsal olguların kendi dönemine özgü şartlar göz ardı edilerek ele alınmasıdır.

Benzer şekilde Quentin Skinner, tarihsel düşüncüyü açıklarken kavramların kendi bağlamı dışında kullanılmasının metodolojik bir sorun yarattığını belirtir: "Bir düşüncüyü ya da kavramı anlamak, onu üreten bağlamı yeniden kurmakla mümkündür" (Skinner, 1988, s. 49). Dolayısıyla modern anlamda "demokrasi" veya "toplumsal cinsiyet eşitliği" gibi kavramların erken dönem toplumlara doğrudan uygulanması, tarihsel gerçekliği çarpıtma riski taşır.

Türk destanlarında ve tarihsel metinlerde yer alan kadın figürleri ele alınırken, onların toplumsal ve siyasal işlevleri çağdaş değer yargılarıyla değil, ait oldukları dönemin normlarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Böylelikle kadınların tarihsel bağlam içindeki konumları daha doğru bir biçimde ortaya konulmuş, günümüz bakış açısının geçmişe yansıtılmasından kaynaklanabilecek yorum hatalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Skocpol'a (2002, ss. 2-3) göre, tarihsel sosyolojik incelemenin temel özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. En temel olarak, zamana ve mekâna somut bir şekilde yerleşmiş olduğu anlaşılan toplumsal yapılar ya da süreçlerle ilgili sorular sorarlar.

2. Süreçleri zaman içerisinde ele aldıkları gibi, sonuçların nedenlerini açıklamada da ciddiye alırlar.
3. Pek çok tarihsel çözümleme, bireysel yaşamlarda ve toplumsal dönüşümlerde niyet edilen ve edilmeyen sonuçların açığa çıkmasından anlam çıkarmak için, önemli eylemlerin ve yapısal bağlamaların etkileşimine dikkat eder.
4. Tarihsel sosyolojik incelemeler, özgül türden toplumsal yapıların ve değişim kalıplarının tikel ve değişik özelliklerini yansıtır.

Açıklanan çerçeve içerisinde çalışmada kavramlar ve olgular tanımlandıktan ve açıklandıktan sonra tarihsel bağlam ortaya konarak metnin öncelikle parçaları sonunda ise parçalarının ortaya koyduğu bağlamdan yola çıkılarak ve tarihsel-sosyolojik perspektif korunarak bütününe ilişkin bir yorumlama yapılacaktır. Bu noktada metin parçalarıyla toplamı arasındaki ilişki oluşturulacak tablolar ve şemalar ile belirginleştirilecek; bu sayede hem parça ile bütün arasındaki hem de günümüzün kavram ve olgularıyla geçmiş dönemin toplumsallığı arasındaki ilişkisellikler gösterilecektir.

Weber'e göre toplumsal eylemleri anlamının yolu, bu eylemlerin aktörler açısından taşıdığı öznel anlamları çözümlemekten geçer (Weber, 1978). Bu bağlamda, Manas Destanı'ndaki kadın karakterlerin eylemleri, sözleri ve toplumsal konumları, anlatının ortaya çıktığı tarihsel ve kültürel bağlam içinde değerlendirilmiştir. Yine Elias (2000) ise, bireylerin yalnızca toplumsal yapılar tarafından belirlenmediğini, aynı zamanda bu yapıların da bireylerin eylemleriyle sürekli olarak yeniden üretildiğini vurgulamıştır. Manas Destanı'ndaki kadın figürlerin toplumsal konumları hem geleneksel yapılar tarafından şekillendirilmekte hem de bu figürler, kendi rollerini icra ederken bu yapıları yeniden üretmektedir.

Çalışmanın kısıtlılıkları tarihsel metinler yorumlanırken kültürel bağlamdan uzaklaşma riskidir. Örneğin bir kadın figürünün cesur, lider veya koruyucu olarak betimlenmesi, çağdaş anlamda bir feminist yaklaşımın iz düşümü olarak okunmamalıdır. Araştırma boyunca bu riski minimize edebilmek için dönemin sosyopolitik yapısı dikkate alınmış, destanlarda geçen olay ve karakterler dönemin normlarına göre analiz edilmiştir. Bu bağlamda her ne kadar kadını ön plana çıkaran özellikler Türk toplumuna yönelik olarak bugün eşitlikçi anlayışın kökeni ve ilk örneği olarak anlamlandırılmış olsa da Destanda kadına ilişkin anlatıların olumsuz yönlerine de vurgu yapılmış, kadınların toplumsal ve siyasal alandaki davranışları bir bütünlük içerisinde değerlendirilmiştir.

4.2. Metnin Analizi ve Bulgular

4.2.1. Manas Destanı

Manas Destanı, Türk kültüründe derin bir anlama sahip olup, ulusal kimliğin ve tarihi anlatının sembolü olarak büyük bir öneme sahiptir (Reichl, 2016). Kırgız Türklerinin ruhunu, değerlerini ve geleneklerini bünyesinde barındırır. Manas Destanı sadece bir hikaye değil, Kırgız kültürünün, tarihinin ve ahlaki prensiplerinin kapsamlı bir temsilidir (Tolonova vd., 2020). Milli birliği güçlendiren ve Türklerin özellikle de Kırgız Türklerinin kolektif hafızasını koruyan kültürel bir mihenk taşıdır (Reichl, 2016). Destanın etkisi, edebiyat, müzik ve sahne sanatları da dahil olmak üzere Kırgız toplumunun çeşitli yönlerine uzanır. Türk kültür ve medeniyetinin ortak bir değeri olarak kabul edilir (Sarıgül, 2018). Destanın içerdiği kahramanlık öyküleri, toplumsal dayanışma ve mücadele azmi gibi temalar, Türk halkının ortak kimliğini şekillendiren önemli unsurlar olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Manas Destanı, Türkler için sadece bir edebi eser değil, aynı zamanda kökenleriyle bağ kurmalarını sağlayan hatıra, içerdiği ahlaki ve toplumsal mesajlarla bir yaşam kılavuzu, öğretidir.

Bu anlamda Destan'ın önemini İnân'ın cümleleri açık biçimde ortaya koyar: "Dünyanın türlü bölgelerinde yaşayan ve kültür seviyesi bakımından türlü derecelerde bulunan Türk uluslarının kahramanlık destanları genel olarak folklor ürünleri arasında Kırgızların Manas Destanı çok önemli bir yer tutar. ...Bu kadar büyük bir destan yalnız Türk ulusları arasında değil, dünyanın hiçbir kavminde tesbit edilmiş değildir" (İnân, 1959, s. 124).

Yine buna benzer biçimde Türkolog Jirmunskiy de Destan için "Asırları içine alan tarihlerinde, Manas Destanı Kırgızlar için hikmetlerinin, itikatlarının, gelenek ve adetlerinin tek edebi yansımasıdır" (2011: 31) derken; Gülensoy ise (2003, s. 557) "En eski Türk destanlarından olan Manas, ...Finliler'in Kalevala, Almanlar'ın Nibelungen, Hintliler'in Ramayana, eski Yunanlılar'ın İliada ve Odysseia gibi destanlarından çok hacimli olup dünyanın en büyük destanıdır" şeklinde görüş beyan etmektedir.

Manas Destanı, bilimsel incelemeler ışığında, zengin ve çok katmanlı bir tarihsel evrime sahip olduğu anlaşılan bir eserdir. Araştırmacılar, bu destanın oluşum sürecini yaklaşık M.S. 840 yılına, Kırgız Türklerinin Yenisey Nehri ve Minusinsk bozkırlarında kendi devletlerini kurdukları ve Uygur Türkleri ile Çinliler'e karşı verdikleri

mücadelelere dayandırmaktadır. Bu ilk dönemde şekillenmeye başlayan destan, zamanla yeni unsurlarla zenginleşmiş ve derinleşmiştir. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda, Orta Asya'da Kırgızlar ile Kalmuklar (Budist Kalmuk Moğolları) ve Çinliler arasında yaşanan çetin savaşlar, destanın içeriğine önemli eklemeler yapılmasına yol açmıştır. Bu dönemdeki çatışmalar, destanın anlatı yapısını genişletmiş, yeni kahramanlık hikayeleri ve olay örgüsüyle destanı daha da kapsamlı hale getirmiştir. Ancak destanın evrimi burada durmamıştır. 1917 Sovyet Devrimi öncesindeki Çarlık Rusya dönemi ve ardından gelen komünist yönetim süresince, destanın anlatısına siyasi övgüler ve ideolojik unsurlar da dahil edilerek yeniden şekillendirilmiştir. Bu dönemde destan, dönemin siyasi iklimine uygun düşecek şekilde bazı eklemeler ve methiyelerle yeniden teşekkül ettirilmiştir (Gülensoy, 2003, s. 557; İnan, 1959).

Günümüzde yapılan akademik çalışmalar, Manas Destanı'nın bu sonradan eklenen ve dönemsel siyasi motivasyonlarla girmiş unsurlardan arındırılmasını hedeflemektedir. Bilim insanları, destanın özgün ve aslına en yakın halini ortaya çıkarmak amacıyla titiz bir ayıklama ve yeniden düzenleme süreci yürütmektedirler. Bu sayede, Manas Destanı'nın kültürel ve tarihsel değeri, siyasi müdahalelerden arındırılmış bir biçimde gelecek nesillere aktarılmaktadır.

Öte yandan Destan her ne kadar Türklerin İslamiyete geçişi sonrasına tarihlense de İslamiyetin kültürel ve toplumsal etkileri Destanda baskın değildir. “Manas kahramanlarının tanrı anlayışları VIII. asırdaki Göktürklerin ve IX. yüzyıl Yenisey Kırgızlarının Tanrı hakkındaki inançlarından daha ilkel niteliktedir ... Manas destanının kahramanlarının yaptıkları dini törenler bir parça tsiam tesiriyle karışık şamanlık törenleridir. Ant, düğün, defin törenlerinin hepsinde İslam'dan önceki inançlar şeklini muhafaza etmiştir” (Cumakunova, 1996, 152).

Bununla birlikte Destanın ne zaman yazıldığı kesin olarak belirlenememekle birlikte, yüzyıllar boyunca sözlü gelenek yoluyla geliştiği düşünülmektedir. Bugünkü Kırgızistan'ın Talas bölgesinde anlatılan olayların 1000 yıldan daha uzun bir süre önce meydana geldiği tahmin edilmektedir (Tolonova vd., 2020). En eski yazılı versiyonları ise 20. yüzyılın başlarına aittir. Bu durum, destanın uzun bir süreçte oluştuğunu ve farklı dönemlerde farklı anlatıcılar tarafından zenginleştirildiğini göstermektedir. Destan, Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde, özellikle günümüz Kırgızistan'ında geçer. Anlatı, Kırgız halkının göçebe yaşam tarzını ve tarihi hareketlerini yansıtan geniş bir coğrafi alanı

kapsar. Olaylar, dağlar, yaylalar, stepler ve şehirler gibi çeşitli mekanlarda cereyan eder. Bu mekanlar, destanın atmosferini zenginleştirir ve Kırgız halkının doğayla olan ilişkisini vurgular.

Destanda, kendi toplumunda büyük bir kahraman olarak kabul gören Manas, Manas'ın soyundan gelenler ile bunların düşmanlarına karşı verdikleri mücadeleler anlatılır. İlk olarak Oirat istilas ve Kırgız Türklerinin mücadelelerini işleyerek başlayan Destan üç bölüme ayrılır: Manas, oğlu Semetey ve torunu Seytek'in hikayeleri. İşlenen her bölüm ilişkisel bir biçimde bir sonraki neslin mücadelelerini, kahramanlıklarını ve başlarından geçenleri konu alır. Destan, sadece savaşları değil, aynı zamanda insan doğasının ve toplumsal yaşamın da ayrılmaz bir parçası olan aşk, dostluk, ihanet, fedakârlık gibi olguları da işler.

Destan, Manas'ın doğumu, güç sahibi olarak kendini tanıtmayı, Kırgızlar arasındaki savaşlarda şöhret kazanması, Kalmuklar'a karşı elde ettiği başarılar, Kırgızlar'ı bir bayrak altında toplaması ve ilini düşman istilâsından kurtarması gibi olaylardan meydana gelmektedir. Bu bakımdan, özü itibarıyla Manas'ın doğumunu, yaşadıklarını, ailesi, çevresi ve düşmanlarıyla yaşadıklarını, bir lider ve kahraman olarak yükselişini, askeri seferlerini ve en nihayet ölümünü anlatır (Gülensoy, 2003, s. 557; Seyitoğlu, 1995, s. 8). Bununla birlikte destanda Manas'ın yanı sıra oğlu Semetey ve torunu Seytek'in hayatları ve maceralarına da yer verilerek toplumsal ve siyasal açıdan devamlılık vurgulanır; millet olma bilinci bir kahraman aracılığıyla tek bir bedende idealize edilerek anlatılır.

4.2.2. Manas Destanının Metin Analizi

Manas Destanı, Türklerin zengin sözlü geleneğinin bir parçası olarak, Kırgız bozkır yaşamının ve toplumsal yapısının izlerini taşır. Destan, içerdiği kahramanlık hikayeleri, mitolojik unsurlar ve toplumsal değerlerle Türklerin halkının tarihini, değerlerini, inançlarını ve yaşam biçimlerini yansıtan zengin bir kültürel miras, Türk kültürünün en önemli sözlü edebiyat ürünlerinden biridir. Bu anlamda Destan, özel olarak Kırgız kültürel kimliğinin ve daha geniş bir perspektifte ise Türk kültürünün önemli bir kaynağı olmasının yanı sıra Türklerin geçmişle ilişki kurmasını sağlayan hatırlama figürü niteliğindedir (Şimşek, 2021, s. 317). Tarihsel sosyolojik bir analiz yöntemiyle yaklaştığımızda, destanın yalnızca kahramanlık temalarıyla değil, aynı zamanda

toplumsal cinsiyet rolleri ve kadınların kamusal ve siyasal yaşamdaki konumlarıyla da dikkate değer yapılar sunduğu görülmektedir.

Bu bağlamda, zengin içeriği dolayısıyla günümüzün problem alanlarından olan toplumsal cinsiyet konusunda da tarihsel-sosyolojik bir okumayla son derece değerli bağlantılara ve ilişkiselliklere sahiptir. Kadın karakterlerin işlevleri, bireysel kahramanlıklarının ötesinde bir toplumsal anlam taşımakta; dönemsel cinsiyet normları, değer sistemleri ve toplumsal yapılarla iç içe geçmiş olarak değerlendirilebilmektedir. Bu yönüyle Manas Destanı, tarihsel bir bellek olmasının yanı sıra, kadının toplum içerisindeki konumunu tartışmaya açan sembolik bir metin haline gelmektedir.

Destandaki kadın figürlerinin incelenmesi, dönemin toplumsal cinsiyet ilişkileri, kadının statüsü ve siyasi etkileşimdeki rolü hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Destanda kadın karakterler, genellikle güçlü, bilge ve aktif roller üstlenerek, dönemin sosyolojik kodlarını yansıtır. Bu durum, Orta Asya Türk toplumlarında kadının tarihsel süreçteki konumunu anlamak açısından kritik bir pencere açar. Dolayısıyla Manas Destanı'nı toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden incelemek, destanın kadına bakış açısını, kadınların destandaki rollerini ve toplumsal-siyasal yaşamdaki önemini anlamak ve buradan hareketle Türk kültüründe toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının, eşitliğe yönelik bilincin köklerini açığa çıkarabilmek bakımından önem taşır.

Destanı incelemek, Türk toplumunda kadının tarihsel ve kültürel bağlamdaki yerini daha iyi kavramamıza olanak sağlayacaktır. Destanda kadınlar genellikle anne, eş, kız kardeş veya bilge kadınlar gibi çeşitli rollerde karşımıza çıkar. Bu roller, destanın ve dolayısıyla Türk kültürünün toplumsal cinsiyet olgusuna yaklaşımı ve kadınların toplumdaki statüsü hakkında önemli bilgiler sunar. Bu nedenle, Manas Destanı'nın toplumsal cinsiyet odaklı bir analizi, Türk toplumunun geçmişten günümüze kadına atfettiği değerleri ve konumu kavramak ve bugünkü durumu anlamlandırabilmek için önemli bir araçtır.

Destanın toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değerlendirilmesi, öncelikle destandaki kadın karakterlerin temsillerini ve rollerini analiz etmeyi gerektirir. Kadın karakterlerin güçleri, zayıflıkları, motivasyonları ve destanın olay örgüsündeki etkileri incelenerek, destanın kadına bakış açısı ve toplumsal cinsiyet ideolojisi hakkında çıkarımlar yapılabilir. Örneğin, bazı kadın karakterler bilge ve güçlü figürler olarak tasvir edilirken, bazıları ise daha geleneksel rollere hapsedilmiş olabilir. Bu farklı temsiller,

destanın toplumsal cinsiyet konusunda heterojen bir bakış açısına sahip olduğunu ve farklı kadınlık deneyimlerini yansıttığını gösterir.

Destanda yer alan kadın kahramanların cesareti, zekası ve liderlik vasıfları, kadınların toplumsal ve siyasal hayatta aktif roller üstlenebileceğine dair bir mesaj verirken, diğer yandan, bazı kadın karakterlerin pasif ve itaatkar rolleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin destandaki yansımalarını ortaya koyar. Destandaki kadın karakterlerin eylemleri ve kararları, toplumsal cinsiyet normlarına meydan okuma veya bu normları yeniden üretme potansiyeline sahiptir ve bu nedenle, destanın toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değerlendirilmesinde önemli bir yer tutar.

Kadınların destandaki rolleri sadece ailevi veya duygusal bağlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda siyasi ve askeri alanlarda da önemli etkileri olabilir. Destandaki kadın karakterlerin toplumsal rolleri ve sorumlulukları, Kırgız toplumunda kadının yerini ve önemini anlamak için önemli ipuçları sunar (Mukasheva, 2020). Destanın toplumsal cinsiyet eşitliği açısından ele alınması, aynı zamanda destanın yazıldığı ve yayıldığı dönemlerdeki toplumsal cinsiyet normlarını ve değerlerini de dikkate almayı gerektirir. Bu nedenle, destanın tarihsel ve kültürel bağlamı, toplumsal cinsiyet odaklı bir analizinin parçası olarak değerlendirilmiştir. Destandaki evlilik, aile, annelik ve kadınların sosyal statüsü gibi temalar, toplumsal cinsiyet ilişkilerini anlamak için önemli bir zemin oluşturur.

Manas Destanı'nda kadının toplumsal ve siyasal yaşamdaki önemi ve konumu, destanın farklı bölümlerinde ve farklı kadın karakterler aracılığıyla çeşitli şekillerde yansıtılır. Destanda yer alan bazı kadın karakterler, eşlerinin veya oğullarının kahramanlıklarını destekleyerek ve onlara akıl vererek dolaylı olarak siyasi kararlara etki ederken, bazıları ise doğrudan siyasi ve askeri liderlik rollerini üstlenir. Bu kadınlar, toplumun refahı ve güvenliği için önemli kararlar alır, savaşlarda aktif rol oynar ve halklarını yönetirler. Bu durum, kadınların sadece aile içinde değil, toplumun genelinde de önemli bir role sahip olduğunu gösterir. Kadınların destandaki temsilleri, Kırgız toplumunda kadının tarihsel olarak sahip olduğu potansiyeli ve gücü ortaya koymaktadır.

Destanda kadının toplumsal ve siyasal yaşamdaki rolüne ilişkin farklı örnekler bulunmaktadır. Bu örnekler, kadınların toplum içindeki rollerinin çeşitliliğini ve önemini vurgular. Destanda adı geçen kadın kahramanlar, sadece fiziksel güçleriyle değil, aynı zamanda zekaları, stratejik düşünme yetenekleri ve liderlik vasıflarıyla da öne çıkarlar.

Bu kadınlar, toplumun karşılaştığı zorluklar karşısında çözüm üretebilen, halklarını bir araya getirebilen ve onları başarıya götürebilen önemli figürlerdir.

Destan, tarihsel sosyolojik perspektifle ve toplumsal cinsiyet çerçevesinde incelendiğinde kadınlara atfedilen dört önemli rolün ve nitelik belirginlik kazandığı görülebilir. Bu tipolojilerin belirlenmesinde doğrudan mevcut eserlere başvurulmuş, her bir tipoloji ilgili kaynaklar üzerinden desteklenerek ortaya konulmuştur. Ayrıca söz konusu tipolojiler, feminist yazın çerçevesinde değerlendirildiğinde, kadınların yalnızca ikincil ya da sembolik aktörler değil; aksine üretici, koruyucu, siyasal ve kültürel süreçlerin kurucu öznesi olarak nasıl konumlandıkları da görünür hale gelmektedir. Böylece klasik destan yorumları ile feminist kuramın eleştirel perspektifi arasında bir kesişim noktası kurulmuştur.

Bu bağlamda, kadın tipolojileri hem destanların kendi bağlamsal gerçekliği içerisinde hem de çağdaş toplumsal cinsiyet tartışmaları ışığında değerlendirilmiş, böylece tarihsel süreklilik ve güncel yorum arasında analitik bir köprü oluşturulmuştur. Bu eserlerin hangileri olduğu ise zaten her bir tipolojinin açıklamasında kaynak gösterimi yoluyla belirtilmektedir. Destanda ki kadınların belirgin rolleri şunlardır:

Anne ve Eş: Manas Destanı'nda kadınların saygınlık ve statü kazanması erkek çocuk dünyaya getirme veya annelik rolleriyle mümkün olmaktadır (Demir, 2022, s. 194). Kadınlar, destanda anne olarak çocuklarını yetiştirir, onlara değerleri öğretir ve onları hayata hazırlar. Annelerin çocuklarına olan sevgisi ve şefkati, destanın duygusal derinliğini artırır. Öte yandan kadınlar, destanda eş olarak kocalarına destek olur, onlara akıl verir ve zor zamanlarda yanlarında olur. Eşlerin birbirine olan bağlılığı ve sadakati, destanın ahlaki değerlerini vurgular.

Destanda ideal eş ve anne tipolojisi olarak sunulan kadınlar, zor zamanlarda eşlerine, çocuklarına sahip çıkan, koruyan, kollayan, iffetlerini ve sadakatini gösteren karakterlerdir. Yine destanda kadınlara güzel kız, cariyeye, hatun, ikinci ya da üçüncü eş, dişi kaplan yaklaştırmalarla yer veriliyor olması da hem destandaki cinsiyet algısını hem de Orta Asya Türklerinde kadına bakışı ortaya koymasından önemlidir (Enginün, 1995, s. 176; Kara, 2020, s. 366; Dere, 2024, s. 22-24).

Öte yandan Destanda aile ve evlilik kurumlarına büyük değer verilirken, kadınların evlenme biçimleri ödnemin cinsiyet algısını yansıtmaktadır. Bu anlamda erkekler arasında çok eşliliğin yaygın olduğu görülürken, ölen erkeğin eşinin livirat denen

bir adetle kayın biraderlerinden birisiyle evlendirilmesi söz konusudur. Bunun dışında kadınlar genellikle mal birleşimi ya da siyasi ittifaklara konu olarak evlendirilmekte, savaşlar sonucunda ganimet olarak alınmakta ya da barışın tesisi veya ittifak kurmak adına hediye olarak sunulmaktadır.

Lider/Savaşçı/Alp Kadın: Bu kadınlar, destanda lider olarak halklarını yönetir, onlara yol gösterir ve onları korur. Lider kadınların cesareti ve bilgeliği, destanın kahramanlık temasını güçlendirir. Esasen Türk destanlarında sıklıkla karşılaşılan ortak unsurlardan biridir. Alp Kadınlar, destanda savaşçı olarak ordulara katılır, düşmanlara karşı mücadele eder ve vatanlarını savunurlar. Alp Tipi, Orta Asya bozkırları ve göçebe yaşam biçiminin ürettiği bir kimliktir. Asya steplerinin koşulları, Orta Asya'daki kavimler arası mücadeleler at binmeyi, kılıç kullanıp ok atmayı zaruri kılmıştır. Kahramanlık, cesaret, savaşçı özellikleriyle bilinen Alp tipi, millî ideallere sahip, yurt sevgisi ve toplum menfaati için kendisini feda etmekten çekinmeyen bir anlayışa sahiptir (Uçak, 2013, s. 133; Bars, 2014, s. 347). Bu savaşçı kadınların kahramanlıkları Manas Destanının epik boyutunu da artırır. Bu roller, kadınların Manas Destanı'ndaki eylemlerini, sorumluluklarını ve etkilerini anlamamıza yardımcı olur. Kadınlar, destanda sadece pasif figürler değil, aynı zamanda aktif, etkili ve önemli karakterlerdir.

Pasif/Edilgen: Destanda önemli roller üstlenenler dışında bir diğer kategori de daha ziyade ikincil rollerde karşımıza çıkan, daha ziyade pasif ve edilgen durumdaki kadınlardır.

Manas'ın eşi Akılay ve Karabörk, Karabörk'ün annesi, Er Kökçe'nin ikinci eşi Budaybek, dul kadınlar, kırk kız, yedi kız, Semetey'in eşi Çacıkey Hatun Yardımcı Tip olarak yorumlanabilir (Demir, 2022, s. 196).

Yardımcı: Destanda karşılan dördüncü kadın tipolojisi ise, Sembolik Yardımcı Tip olarak adlandırılan, büyü yapan, rüyalar gören, savaşlarda ortaya çıkan (kırk kız, yardımcı yedi kız), dedikodu yapan ve düşmanlık besleyen yardımcı kadın tipleridir. Ana kadın karakterlerin yanında yer alan, ismi anılmayan yedi savaşçı kız ya da kırk kız, Çinli kadın pehlivan bunlardan birkaçıdır (Demir, 2022, s. 188).

Destanda kadınların belirgin nitelikleri şu şekildedir:

Güç: Kadınlar, fiziksel güçlerini kullanarak savaşlarda düşmanlara karşı mücadele ederler. Örneğin, Ayçörek gibi savaşçı kadınlar, kılıçları ve oklarıyla düşmanları alt ederler.

Zeka: Kadınlar, zekalarını kullanarak zor durumlardan kurtulur, sorunlara çözüm bulur ve siyasi kararlar alırlar. Örneğin, Kanikey gibi bilge kadınlar, akıllıca stratejiler geliştirerek halklarını korurlar.

Cesaret: Kadınlar, cesaretlerini kullanarak tehlikeli görevlere atılır, sevdiklerini korur ve adaleti sağlarlar. Örneğin, Çiğdem gibi anneler, oğullarının kahramanlık yolculuğunda onları destekleyerek cesaretlerini gösterirler.

Diplomasi: Kadınlar, diplomasi yeteneklerini kullanarak savaşları önler, anlaşmalar yapar ve halklar arasında barışı sağlarlar. Örneğin, bazı kadınlar elçilik görevlerini üstlenerek farklı kabileler arasında arabuluculuk yaparlar.

Görüldüğü üzere, Destanda kadınların destandaki rolleri sadece ev içi yaşamla sınırlı kalmayıp, savaş, strateji ve toplumsal düzenin sağlanmasında da aktif roller üstlenmişlerdir. Öte yandan kadınlara atfedilen nitelikler bağlamında da kadınların güçlerini, zekalarını, cesaretlerini ve diplomasi yeteneklerini nasıl ortaya koyduklarını belirgin şekilde görülmektedir.

Bu bağlamda özellikle Kanikey karakteri, destanın merkezinde yer alan bir kadın figürü olarak öne çıkar. Kanikey'in kocasının cenaze törenini organize etmesi, mezar yaptırması ve cenaze namazı gibi ritüel süreçlerde liderlik etmesi, onun toplumsal düzlemde etkin bir figür olduğunu gösterir. Bu sahneler, yalnızca duygusal bir eş rolünü değil, aynı zamanda siyasi bir temsil fonksiyonunu da beraberinde getirir. Kanikey'in düşmanlara karşı savunma stratejileri geliştirmesi, mezar yerine dair taktiksel kararlar alması ve göç kararı vermesi, onun ataerkil normların ötesine geçerek karar alıcı bir özneye dönüştüğünü işaret eder. Manas'ın vasiyetinde Kanikey'e yüklediği görevler, kadının yalnızca bir eş değil, aynı zamanda bir siyasi temsilci ve koruyucu olarak konumlandığını gösterir. Manas, oğlunun eğitimi, korunması ve mezar yerinin gizlenmesi gibi stratejik görevleri doğrudan Kanikey'e tevdi eder. Bu durum, kadınların sadece ailevi değil aynı zamanda siyasal ve toplumsal sorumluluklar taşıdığını belgeleyen önemli bir ayrıntıdır.

Destan içinde geçen bir başka dikkat çekici sahnede Kanikey'in zırh giyip savaş meydanına çıkması, cinsiyet rollerini doğrudan sorgulayan ve dönemin tipik kadın imajını aşan bir örnektir. Onun düşmanla bire bir çarpışması ve galip gelmesi, geleneksel ataerkil yapı içerisinde nadir görülen bir kadın kahramanlık örneğidir. Bu durum, savaşçı kadın modelinin toplumsal bilinçte bir karşılığı olduğunu ve kadının yalnızca ev içiyle

sınırlı kalmadığını gösterir. Kanikey'in direnişi sadece fiziksel değil, aynı zamanda sözel ve semboliktir. Onun Kobeş'in zorla evlilik teklifine karşı verdiği cevap, ahlaki ve toplumsal değerlere sahip çıkan bir kadın kimliğini yansıtır. Bu direniş aynı zamanda, kadının rızası olmadan yapılan evliliklerin meşruiyetinin sorgulanması anlamına da gelir. Kanikey'in "Ben ölümden korkmuyorum" diyerek kendisini savunması, bireysel cesaretin ve iradenin bir sembolüdür. Kanikey örneği, kadının yalnızca üreme ve ev işleriyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumsal yaşamın aktif bir parçası olduğunu gösterir.

Destanda ayrıca, kadınların aile içindeki rolü kadar kamusal düzlemdeki etkinlikleri de önemli yer tutar. Kanikey'in oğlunu korumak amacıyla gösterdiği çaba, onu yalnızca anne değil aynı zamanda stratejik bir lider haline getirir. Aynı şekilde Çıyırda Hatun'un da kaçış sırasında torununu taşıması, kadınların koruyucu rollerinin nasıl idealize edildiğini gösterir. Yine destandaki diğer önemli kadın karakter, Manas'ın annesi olan Çiğdem'dir. Çiğdem, bilge ve şefkatli bir anne olarak tasvir edilir. Oğlunu her zaman destekler ve ona doğru yolu gösterir. Çiğdem'in öğütleri, Manas'ın kahramanlık yolculuğunda önemli bir rol oynar. Bu durum, annelerin çocuklarının hayatındaki önemini ve etkisini vurgular. Son olarak diğer bir önemli kadın karakter Almambet'in eşi olan Ayçörek ise, cesur ve savaşçı bir kadın olarak tasvir edilir. Destanın ana kahramanlarından biridir. Kökeninin perilerden geldiğine inanılan ulvi bir kişi olarak tanımlanır. Eşinin yanında savaşlara katılır ve düşmanlara karşı mücadele eder. Ayçörek'in savaşçı ruhu, kadınların sadece ev işleriyle değil, aynı zamanda askeri alanda da başarılı olabileceğine dair bir örnektir.

Bu kadın figürleri, Manas Destanı'nda kadının sadece anne, eş veya ev hanımı gibi geleneksel rollerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bilge, cesur, lider ve savaşçı gibi farklı rolleri de üstlenebileceğini göstermektedir.

Kadınların gönül rızasıyla eş seçtiği ve evliliklerin bu şekilde gerçekleştiği sahne, dönemin sosyal yapısına dair önemli bir göstergedir. Manas'ın askerlerine eş seçmeleri için kızların serbest bırakılması, kadınların cinsellik ve evlilik konularında söz hakkı olduğuna işaret eder ve bu yönüyle dönemin toplumsal normlarına dair modern bir okuma imkânı sunar.

Öte yandan metindeki Umay kelimesi de Türk Şamanizminde çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi ruh-Tanrı olarak tanımlanmakta, kadınların manevi ve koruyucu

rollerini vurgulamaktadır. Bu, kadının toplumsal düzendeki yerini ve önemini sadece fiziki varlığıyla değil, aynı zamanda ruhsal ve kutsal boyutta da hissettirdiğini göstermektedir. Kadınların bu tür manevi rollerle donatılması, onların toplumda saygın bir yere sahip olduğunu ve toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğinde kilit bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, kadının yalnızca evin direği olmaktan öte, toplumun koruyucusu ve yaşamın bahşedicisi olarak da algılandığının bir göstergesidir.

Ancak, Türkler arasında dönem itibarıyla toplumsal cinsiyet konusunda bugünkü gibi bir bilinç olduğunu öne sürmek ve bu bağlamda destanda kadınların konumu incelenirken, baskın ataerkil yapının geçerli olmadığını iddia etmek de doğru değildir. Her ne kadar destanda da yer bulduğu gibi Türklerin toplumsal ve siyasal yaşamında kadınlar aktif olsa da nihai kararların çoğu zaman erkek figürler tarafından alındığı ve toplumsal hiyerarşide erkeklerin üstünlüğünün korunduğu açıktır. Buna rağmen, Manas Destanı'ndaki kadın karakterler, geleneksel ataerkil yapıya rağmen kendi alanlarında otorite sahibi olabilmeleri ve toplumsal yaşamda belirleyici roller üstlenmeleriyle dikkat çekerler. Dolayısıyla Orta Asya'da yaşadığı dönemde Türk toplumsal-siyasal yaşamı ve kültüründe kadına diğer dönemdaş toplumlarda olduğundan daha fazla değer verildiği, toplumsal statüsü ve siyasetteki yeri anlamında daha muteber tutulduğu ifade edilebilir.

Destan, kadının hem ev içinde hem de toplumsal ve manevi alanda üstlendiği çok yönlü rolleriyle, toplumsal cinsiyet eşitliği tartışmalarına önemli bir katkı sunmaktadır. Dolayısıyla, Manas Destanı'nın, Türk toplumsal-siyasal yaşamı ve kültüründe kadının potansiyelini, konumunu ve önemini vurgulayan zengin bir kaynak olduğu açıktır.

Metinden çıkarsanan temel bulgular şu şekildedir:

- Manas Destanı'nda kadınlar, zekaları, bilgeliği ve cesaretleriyle önemli figürler olarak öne çıkarlar. Kanıkey gibi karakterler, yalnızca duygusal değil, siyasal ve stratejik liderlik rollerinde de yer alırlar. Manas'ın eşi olarak destandaki rolü, bir danışman, stratejist ve hatta savaşçı olarak da kendini gösterir. Manas'a verdiği öğütler, devlet yönetimi ve savaş stratejileri konularındaki derin bilgisini yansıtırken, aynı zamanda kadının siyasi ve askeri konularda da söz sahibi olabileceğini gösterir. Bu durum, destanın kadının potansiyelini ve yeteneklerini kabul ettiğini ve ona önemli roller atfettiğini gösteren önemli bir örnektir.

- Kadınlar, sadece pasif izleyiciler değil, aktif özneler olarak destanda yer alırlar. Savaş sahnelerinde doğrudan mücadele eden, düşmanı alt eden ya da kaçıışı

organize eden kadınlar, ataerkil toplumlarda nadiren rastlanan bir şekilde özne olarak anlatılmaktadır. Bu durum, kadınların sadece anlatılan değil, anlatıyı şekillendiren aktörler olduğunu kanıtlar niteliktedir.

- Destanda toplumsal cinsiyet normları zaman zaman esnetilmekte; kadınlar erkeklerle eşit düzlemde mücadele verebilmektedir. Kanıkey'in zırh kuşanarak düşmanla savaşması, kadın ve erkek arasındaki ayrımın savaş ve kriz anlarında eridiğini; cinsiyet rollerinin pragmatik biçimde yeniden tanımlandığını gösterir.

- Kadınların rızası olmadan yapılan evliliklerin meşruiyeti destan içinde sorgulanmakta, kadın iradesi ön plana çıkarılmaktadır. Kobeş Han'ın zorla evlenme teklifine karşı Kanıkey'in verdiği açık ve kararlı ret yanıtı, bireysel rıza ve ahlaki duruşun toplumsal değerler karşısında yüceltildiğini yansıtır.

- Anneler ve kayınvalideler koruyucu figürler olarak konumlandırılmakta, toplumsal sürekliliğin sağlanmasında aktif rol üstlenmektedirler. Özellikle Çıyırda Hatun'un torunuyla birlikte kaçması, kadının sadece çocuk doğuran değil, soyun ve halkın devamını koruyan bir aktör olduğunu gösterir.

- Kadınların söz hakkı ve bireysel iradesi, evlilik gibi karar süreçlerinde net biçimde ortaya konmaktadır. Manas'ın askerlerinin eş seçimi sürecinde kadınların iradelerinin dikkate alınması, bu destanın sadece bir savaş anlatısı değil; aynı zamanda toplumsal örf ve adetleri belirleyen, şekillendiren bir metin olduğunu kanıtlar.

Destanda kadınların toplumsal ve siyasal yaşamdaki rolü, sadece kahramanlık hikayeleriyle sınırlı kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzenin korunması ve kültürel değerlerin aktarılması gibi önemli işlevleri de kapsar. Kadınlar, ailenin ve toplumun temel taşı olarak görülür ve çocukların yetiştirilmesi, geleneklerin sürdürülmesi ve toplumsal dayanışmanın sağlanması gibi konularda önemli sorumluluklar üstlenirler.

Elbette, Destanda kadına özel bir önem ve değer verildiği görülmekle birlikte, dönemin yaşam anlayışı doğrultusunda bugünkü anlamda bir toplumsal cinsiyet eşitliği söz konusu değildir. Ataerkil düzen toplumsal yaşamda ve siyasal alanda egemen anlayıştır. Erkekler ailenin ve toplumun temel direği, kurucu ve asli unsuru olarak yorumlanmakta; çocukları, eşleri, ebeveynleri, kölelerinin buyurana, otoriteye sahip olandır. Erkeğin aile sahibi olması, savaşkanlığı, mertlik, atılganlık ve irade göstermesi erkek kimliğini tanımlarken ve erkeği toplumun asli unsuru haline getirirken; kadınlar toplumda eşi ya da oğluna değer gören ve yer edinen tali unsur durumundadır.

Destanda kadınların rolleri, işlevleri ve değerlerini belirleyen unsurlar üç başlıkta toparlanabilir:

- Kadının değeri ve önemi, öncelikli olarak bir erkeğin varlığına, statüsüne göre biçimlenmektedir.
- Kadının değerini ve önemini belirleyen en önemli bir değer şey, erkek çocuk sahibi olmasıdır. Bu oldukça önemlidir zira soyun devamını sağlayabilmek, kadının hem erkeğin gözünde hem de toplum nezdinde görevini yerine getirmiş addedilerek onore edilmesini sağlamaktadır.
- Kadının toplumsal yaşamdaki statüsü toplumsal yaşamda kadına yönelik iffetli olmak, becerikli olmak, uyumlu ve iyi huylu olmak, itaatkarlık, sessizlik, koruyucu-kollayıcı olmak, yardımcı olmak, anaç olmak gibi beklentileri karşılayabilmesiyle ilgilidir (Günay, 1998, ss. 49-61; Dere, 2024, ss. 22-24; Akyüz, 2010, s. 172).

Dolayısıyla toplumsal cinsiyet açısından kadın ve erkek arasında bugünkü standartlarda bir eşitlik söz konusu değildir. Ancak her şeye rağmen, göçebe yaşamın da koşulları gereği, kadınların toplumdaki görünüşleri, rolleri ve statüleri erkeğe yakınsanabilmektedir. Manas Destanı özelinde ele aldığımızda bu tipteki kadınların birer emsal olarak sunulması da, ataerkil toplumsal yapıya rağmen kadının statüsünde bugün Türk toplumlarına ilham verecek, kılavuzluk yapabilecek bir nitelik olduğu görülmektedir.

Görüldüğü üzere, Manas Destanı yalnızca bir Türk kahramanlık destanı değil, aynı zamanda Türk kültürü ve yaşamında kadının sosyal ve siyasal varlığını ortaya koyan tarihsel bir kanıt niteliğindedir. Kadınlar, dönemdaş ataerkil topluluklarda olduğu gibi sadece ve kesinlikle erkek kahramanın ardında duran, önplana çıkamayan, çekinik, silik kişiler değil; tam tersine, toplumu dönüştüren ve geleceği şekillendiren, karar verebilen, harekete geçebilen, irade gösteren etki ve kişilik sahibi aktörler olabilmektedir. Bu durum dünyanın başka coğrafyalarındaki Yunan ve Mısır gibi pek çok kültürde olduğu gibi istisna olarak değil, kültürün genel bir karakteri ve kadına bakışın sıklıkla rastlanan bir örneği olarak vücut bulmaktadır.

Nitekim Manas Destanı ve diğer Türk destanlarında kadının durumu, “Yunan, Mısır medeniyetlerinden, Hristiyan Batı dünyasından ileri düzeydedir; kadınların cadılaştırıldığı, kötülüklerin, uğursuzlukların kaynağı görüldüğü toplumların aksine Türk destanlarında yer verilen kadınların konumları daha güçlüdür” (Kara Düzgün, 2014, s.

653). Bu yönüyle Manas Destanı, tarihsel sosyolojik bir perspektiften Türk kültürü ve yaşamında kadın temsiliinin ele alınması açısından önemli bir tarihsel belge ve kanıt durumundadır.

5. SONUÇ

Bu çalışma, Orta Asya'da yaşadığı dönemde Türk toplumsal ve siyasal yaşamında kadın-erkek eşitliği pratiğinin varlığını, Türk tarihinin en eski belgelerinden biri olan Manas Destanı üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Destanın, kadınların toplumsal ve siyasal rollerine geniş oranda yer vermesi, onu bu araştırma için uygun bir nesne haline getirmiştir. Temel araştırma sorusu olan "Orta Asya'da yaşadığı dönemde Türk toplumsal ve siyasal yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğine temel alınabilecek şekilde bir kadın-erkek eşitliği pratiği mevcut mudur?" sorusu etrafında şekillenen bu analiz, alt araştırma soruları aracılığıyla derinleştirilmiştir.

Elde edilen bulgular, Manas Destanı'nda kadınların yalnızca pasif bireyler olarak değil, aktif, zeki, bilge ve cesur figürler olarak öne çıktığını açıkça göstermektedir. Özellikle Manas'ın eşi Kanıkey gibi karakterler, duygusal bir partner olmanın ötesinde, siyasal ve stratejik liderlik rollerinde de yer alırlar. Kanıkey'in Manas'a devlet yönetimi ve savaş stratejileri konularında verdiği öğütler, onun derin bilgeliğini ve bu konularda söz sahibi olabileceğini göstermektedir. Bu, destanın kadının potansiyelini ve yeteneklerini kabul ettiğini ve ona önemli roller atfettiğini gösteren güçlü bir kanıttır.

Geleneksel ataerkil anlatıların aksine, destanda kadınlar savaş sahnelerinde doğrudan mücadele eden, düşmanı alt eden ve kaçıışı organize eden aktif özneler olarak betimlenmektedir. Bu durum, kadınların sadece anlatılan değil, aynı zamanda anlatıyı şekillendiren aktörler olduğunu ve toplumsal-siyasal yaşamda belirleyici bir güce sahip olduklarını kanıtlar niteliktedir. Metinde geçen Umay kelimesinin Şamanizmde çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi ruh-Tanrı olarak tanımlanması da kadının sadece fiziki varlığıyla değil, aynı zamanda ruhsal ve kutsal boyutta da toplumsal düzendeki yerini ve önemini vurgulamaktadır. Bu tür manevi roller, kadının toplumda saygın bir yere sahip olduğunu ve toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğinde kilit bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Orta Asya'da yaşadığı dönemde Türk toplumsal-siyasal yaşamında kadının siyasetteki yeri ve rolü, destan aracılığıyla oldukça belirginleşmektedir. Bulgular, toplumsal cinsiyet normlarının zaman zaman esnetildiğini ve kadınların erkeklerle eşit

düzlemde mücadele edebildiğini ortaya koymaktadır. Kanıkey'in zırh kuşanarak düşmanla savaşıması, cinsiyet ayrımının savaş ve kriz anlarında eridiğini, cinsiyet rollerinin pragmatik bir biçimde yeniden tanımlandığını gösterir. Bu, kadının siyasi ve askeri arenada sadece destekleyici değil, bizzat etkin bir katılımcı olduğunu vurgular. Anneler ve kayınvalidelerin koruyucu figürler olarak konumlandırılması, özellikle Çıyırda Hatun'un torunuyla birlikte kaçması örneğinde görüldüğü gibi, kadının sadece çocuk doğuran değil, soyun ve halkın devamını koruyan stratejik bir aktör olduğunu da kanıtlamaktadır. Bu roller, kadının siyasi kararların alınmasında ve uygulanmasında dolaylı ya da doğrudan önemli bir etkisi olduğunu düşündürmektedir.

Destanda ortaya çıkan eşitlik düşüncesi, belirli alanlarla sınırlı olsa da dönemine göre oldukça ilerici bir yaklaşım sergiler. Özellikle kadınların rızası olmadan yapılan evliliklerin meşruiyetinin sorgulanması ve kadın iradesinin ön plana çıkarılması bu bağlamda dikkat çekicidir. Kobeş Han'ın zorla evlenme teklifine karşı Kanıkey'in verdiği açık ve kararlı ret yanıtı, bireysel rıza ve ahlaki duruşun toplumsal değerler karşısında yüceltildiğini göstermektedir. Manas'ın askerlerinin eş seçimi sürecinde kadınların iradelerinin dikkate alınması, destanın sadece bir savaş anlatısı değil, aynı zamanda toplumsal örf ve adetleri belirleyen, şekillendiren bir metin olduğunu kanıtlar. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliğinin özellikle evlilik ve bireysel seçim alanlarında belirgin bir şekilde kendini gösterdiğini işaret ederken, kadının savaş ve strateji gibi alanlarda da aktif rol alması, bu eşitlik pratiğinin sadece özel alanla sınırlı kalmadığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Orta Asya'da yaşadığı eski dönemlerde Türk toplumsal-siyasal yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin kökenlerini araştırmak için destanların uygun bir araştırma nesnesi olduğunu kanıtlamıştır. Manas Destanı'ndan elde edilen bulgular, kadınların zekaları, cesaretleri, siyasi ve stratejik yetenekleri, aktif özneler olarak konumlandırılmaları ve bireysel iradelerinin ön planda tutulması gibi özellikleriyle, dönemin toplumsal cinsiyet algısını yansıtan zengin veriler sunmaktadır.

Destanlar, dönemin sosyal normlarını, değerlerini ve beklentilerini, gerçeküstü öğelerle harmanlayarak aktaran önemli kültürel metinlerdir. Bu metinler, tarihsel sosyolojik bir bakış açısıyla incelendiğinde, geçmiş toplumların toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair değerli bilgiler sunar. Manas Destanı örneğinde görüldüğü üzere, destanlar, kadınların toplumsal ve siyasi yaşamdaki rollerinin, modern toplumsal

cinsiyet eşitliği tartışmalarına ışık tutabilecek zenginlikte olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, Orta Asya'da yaşadığı dönemde Türk toplumlarında kadının konumunun, genel kabul gören ataerkil varsayımlardan daha karmaşık ve çok boyutlu olduğunu öne sürmektedir.

Manas Destanı üzerine yapılan bu analiz, Orta Asya'da yaşadığı dönemde Türk toplumunda toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik güçlü pratiklerin varlığını ortaya koymuştur. Kadınlar, sadece ev içi alanda değil, aynı zamanda siyasal, askeri ve manevi alanlarda da aktif ve belirleyici roller üstlenmişlerdir. Kanıkey ve Çıyırđı Hatun gibi karakterler, kadınların bilgelik, cesaret, stratejik düşünme ve toplumsal sürekliliği sağlama konusundaki yeteneklerini temsil etmektedir. Kadınların savaşta zırh kuşanarak erkeklerle birlikte mücadele etmesi, rızaları olmadan evliliklerin sorgulanması ve annelerin koruyucu figürler olarak konumlandırılması, destanın toplumsal cinsiyet normlarını esnettiğini ve kadının bireysel iradesini yücelttiğini göstermektedir.

Bu bulgular, genel kabul gören tarihsel anlatıların ötesinde, Orta Asya'da yaşadığı dönemde Türk toplumlarında kadının konumuna dair daha sofistike bir anlayış geliştirmemizi sağlar. Destanın içeriği, kadınların toplumsal ve siyasal katılımının, basit bir ikincil rolden çok daha fazlası olduğunu işaret etmektedir. Elbette, destan bir edebi eserdir ve gerçekliğin tam bir yansıması olmayabilir; ancak dönemin kolektif bilincini ve idealize edilmiş toplumsal normlarını yansıttığı düşünülebilir. Bu idealize edilmiş roller bile, kadının toplumdaki saygınlığını ve potansiyelini anlamak için yeterli veriyi sunmaktadır.

Sonuç olarak, Manas Destanı, Orta Asya'da yaşadığı dönemde Türk toplumsal ve siyasal yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğine temel teşkil edebilecek pratiklerin varlığına dair güçlü kanıtlar sunan önemli bir kültürel belgedir. Destanın kadın karakterleri üzerinden yapılan bu analiz, ataerkil yapılar içinde bile kadınların nasıl önemli ve aktif roller üstlenebildiğini göstermesi açısından, günümüz toplumsal cinsiyet eşitliği tartışmalarına tarihsel bir derinlik katmaktadır. Destanlar, geçmişin toplumsal dinamiklerini anlamak ve günümüzdeki toplumsal cinsiyet rollerine yönelik önyargıları sorgulamak adına paha biçilmez birer kaynaktır.

Destanın toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değerlendirilmesi, destanın yazıldığı ve yayıldığı dönemlerdeki toplumsal cinsiyet normlarını ve değerlerini dikkate almayı gerektirir. Bu nedenle, destanın tarihsel ve kültürel bağlamı toplumsal cinsiyet analizinin ayrılmaz bir parçasıdır. Destadaki evlilik, aile, annelik ve kadınların sosyal statüsü gibi temalar, toplumsal cinsiyet ilişkilerini anlamak için önemli bir zemin oluşturur ve Kırgız Türk toplumunda kadının tarihsel ve kültürel bağlamdaki yerini daha iyi kavramamıza olanak sağlar.

Bu tez çalışması ile ulaşılan sonularManas Destanına zeldir. Bukonu üzerinde bundan sonra yapılacak çalışmalarda daha kapsamlı ve detaylı bir incelemeyle birlikte içerik analizi gerçekleştirilebilir. Bunun yanı sıra yine Türklerin başkaca destanlarını kadının toplumsal ve siyasal konumu ve işlevi gibi temalar üzerinden kıyaslamak da bilimsel ilerleme açısından önerilebilir. Son olarak benzer biçimde fakat zamansal ve mekansal etkilerin kültür üzerindeki sonuçlarını somutlaştırmak adına Batı kökenli destanlarla Manas Destanı kıyaslanarak toplumsal cinsiyet perspektifli tarihsel-sosyolojik bir analiz gerçekleştirilebilir.

6. KAYNAKÇA

- Acar, H. (2019). Türk kültür ve devlet geleneğinde kadın. *İnsan & İnsan*, 6(21), 395-411. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.536610>
- Aça, M. (2000). “Oğuz Kağan Destanı’nda Kadın”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (7), 1–13.
- Aça, M. (2007). “Dede Korkut Hikâyelerinde Kadın”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 35–47.
- Akademik Tarih. (2022). *İslamiyet Öncesi Türk Kadını*. <https://www.akademiktarihtr.com/turkkadini/>
- Aksoy, İ. (2020). “Türk kahramanlık destanlarında kadın tipleri”. *Turkish Studies*, 15(1), ss. 345-360.
- Aksoy, M. (2017). “Türklerde Kadının Tarihsel Rolü”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 35, 155–174.
- Alan, Ç. (2021). “Kadının Türk devleti geleneğine etkisi ve yönetimi”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 82, ss. 241-262.
- Alptekin, D. (2006). *Üçüncü Dünya Ülkelerinde Kadın Hakları Bağlamında Feminizm* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya.
- Akyüz, Ç. (2010). “Manas Destanı’nda Alp Kadın Tipi”. *Mukaddime*, Sayı 1, ss. 169-180.
- Alptekin, D. (2014). “Çelişik Duygularda Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Sorgusu: Üniversite Gençliğinin Cinsiyet Algısına Dair Bir Araştırma”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), ss. 203-211.
- Anderson, K. (1981). *Wartime Women: Sex Roles, Family Relations, and the Status of Women During World War II*. Bloomsbury Academic Press.
- Bachmann, M. (1991). *Kilim: The Complete Guide*. Thames & Hudson.
- Bars, M. E. (2014). A. “Olrik’in Epik Yasaları Işığında Ferhat ile Şirin Hikâyesi”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(1), 306-324.
- Bauer, N. M. (2015). “Emotional, Sensitive, and Unfit for Office? Gender Stereotypes and Perceptions of Candidate Competence”. *Political Behavior*, 37(3), 693-717. <https://doi.org/10.1007/s11109-014-9280-8>
- Bachmann, M. (1991). *Kilim: The Complete Guide*. Thames & Hudson.
- BBC Türkçe (2019). İzlanda’nın Eşit Ücret Uygulamaları, Dünyaya Örnek Olabilir mi?. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47333303>
- Berktaş, F. (2012). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Berktaş, F. (2014). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hristiyanlık’ta ve İslamiyet’te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Beauvoir, S. (2025). *İkinci Cinsiyet* (2 Cilt). (Çev.: Gülnur Acar Savran). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Birleşmiş Milletler (BM). (2001). *Important Concepts Underlying Gender Mainstreaming*. <http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/factsheet2.pdf>, (e.t.: 17.01.2018).
- Britannica (t. y.). *Femizm Maddesi*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/feminism>
- Butler, J. (2019). *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (Çev.: Başak Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bloch, M. (2014). *Tarihçinin zanaatı* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Doğu Batı Yayınları. (Orijinal eser 1949'da yayımlandı)
- Cengiz, C. (2011). "Tarihsel Sosyolojide Yöntemi Bulmak Ya Da Doğan Ergun Üzerine Bir Deneme". *Folklor/edebiyat*, cilt:17, sayı:66, 2, ss. 189-207.
- Cevizci, A. (1999). *Toplumsal Cinsiyet Maddesi*. Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayınları. s. 849.
- Çelebi, N. (1990). *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*. Konya: Sebat Ofset.
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Çev: Sabri Gürses). İthaki Yayınları.
- Chattopadhyay, R., & Duflo, E. (2004). "Women as policy makers: Evidence from a randomized policy experiment in India". *Econometrica*, 72(5), ss. 1409-1443.
- Childe, G. (2009). *Tarihte Neler Oldu?* (Çev. Alaeddin Şenel, Mete Tunçay). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Connell, R. W. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. (Çev.: Cem Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches* (4th ed.). SAGE Publications.
- Cumakunova, G. (1996). Abdulkadir İnan'ın Manas Destanı Üzerinde Çalışmaları içinde *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*. Erciyes Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 2. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Çalışkan, G. (2019). "Türk kadınına tarihî açıdan bakmak". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 67, 123-139.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çolak, M. (2019). "Hakas Destanlarında Kadın Kahramanlar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 92, 51-65.
- Dahlerup, D. (2006). *Women, Quotas And Politics*. Routledge.
- Demir, Z. (2014). *Modern ve Postmodern Feminizm*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Demir, E. (2022). "Kırgız Türklerinin Yaşayan Öyküsü: Manas Destanı'nda Kadın Tipolojileri ve Toplumsal Cinsiyet". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/1, ss. 186-204.
- Dere, T. (2024). "Manas'ın Kadınları". *Türk Dili*, Cilt: CXXVI, Sayı: 868, Nisan. ss. 22-24

- Dereli, A. H. (2023). *Türk tarihinde kadın*. Gümüşkoza. <https://www.gumuskoza.com.tr/makale/24086315/av-ali-haydar-dereli/turk-tarihinde-kadin>
- Doğan, İ. (2012). *Sosyoloji kavramlar ve sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Donovan, D. (1997): *Feminist Teori*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal iş bölümü*. (Çev: Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınları.
- Durmuş, İ. (1997). “Saka-Pers Mücadelesi”. *Bilig*, 4, kış, ss. 49-97.
- Dünya Çalışma Örgütü (ILO) (2007). *ABC of Women Workers' Rights and Gender Equality*. Cenevre
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO) (2011). *Integrating Gender into HIV/AIDS Programmes in the Health Sector: Tool to Improve Responsiveness to Women's Needs*. Cenevre.
- Dünya Çalışma Örgütü (ILO) (2008). *Gender Roles*. http://www.glopp.ch/A5/en/multimedia/A5_1_pdf1.pdf, (e.t.: 20.01.2025).
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları. Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II*. Ankara: CEİD.
- Ekici, M. (1999). *Türk Destanlarında Kadın Tipi*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Elias, N. (2000). *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Blackwell.
- Enginün, İ. (1995). Manas Destanı’nda Şehir ve Bozkır içinde *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*. (Ed.: Gürsoy Naskali). Ankara: TDK Yayınları. ss.165-177.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erikson, E. (1984). *İnsanın sekiz çağı*. (Çev: Bedirhan Üstün, Vedat Şar). Ankara: Birey Toplum Yayınları.
- Erikson, E. (1968) *Identity: Youth and Crises*, New York-ABD: W. W. Norton
- Erten, E. (2016). Antik yazarlarda bir İskit kraliçesi: Tomyris. *Mediterranean Journal of Humanities*, 6(2), 237–263. <https://doi.org/10.13114/MJH.2016.310>
- Eşit Adımlar (2023). *İskandinav Ülkeleri Cinsiyet Eşitliğinde Neden Lider?*. Erişim adresi: <https://www.ditaktik.com/esit-adimlar/yakin-plan/iskandinav-ulkeleri-cinsiyet-esitliginde-neden-lider>
- European Institute for Gender Equality (t.y.). *Cinsiyet Bütçelemesi*. Erişim adresi: <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/tools-methods/gender-budgeting>
- Gaynutdinova, A. (2018). “Kırk Kız” Destanı ve kahramanca savaşan Türk kadınları. *İstem*, 16(31), 147-160.
- Goldin, C. (1991). “The Role of World War II in the Rise of Women's Employment”. *The American Economic Review*, 81(4). ss. 741-756.
- Gökçe, M. (2008), “Seyyahlara Göre 19. Yüzyıl Türkmenistan’ında Kadın”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1(4), ss. 230-241.

- Gömeç, S. M. (2024). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi
- Gülensoy, T. (2003). Manas Destanı: Kırgızların Milli Destanı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 27, ss. 557-558.
- Günay, U. (1998). Manas Destanı'ndaki Kadınları ile İlgili Bir Deneme içinde *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara. ss. 49-61.
- Güner, M. O. (2023). "Tarihsel Sosyolojik Yöntemin Tarihsel Gelişimi ve Bir Örnek Olarak Norbert Elias'ın Sosyoloji Anlayışı". *Sosyoloji Divanı*, Yıl: 11, Sayı: 22, ss. 147-163.
- Haider-Markel, D. P. (2010). *Out And Running: Gay and Lesbian Candidates, Elections, and Policy Representation*. Georgetown University Press.
- Halperin, D. M. (2013). *Cinselliğin Bir Tarihi Var mıdır? içinde Queer Tahayyül*. (Ed.: Sibel Yardımcı ve Özlem Güçlü) İstanbul: Sel Yayıncılık. ss. 87-117.
- Hartmann, H. (2012). Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği: Maddecî Bir Feminizm Üzerine içinde *Kadının Görünmeyen Emeği* (Ed.: G. Savran ve N. Tura) İstanbul: Yordam Kitap. ss.157-208.
- Honey, M. (1984). *Creating Rosie the Riveter: Class, Gender, and Propaganda During World War II*. University of Massachusetts Press.
- Inglehart, R., & Norris, P. (2003). *Rising Tide: Gender Equality And Cultural Change Around The World*. Cambridge University Press.
- İnan, A. (1959). "Manas Destanı Üzerine Notlar". *Belleten Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Cilt 7, 125–160.
- Jirmunskiy, V. M. (2011). *Türk Kahramanlık Destanları/I., II. Bölüm*. (Çev.: Mehmet İsmail-Hülya Arslan Erol). Ankara: TDK Yayınları.
- Kabakçı, E. (2022). Tarihsel Sosyoloji Maddesi içinde *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/tarihsel_sosyoloji (e. t.: 15.05.2025).
- Kaos GL Derneği (2021). *LGBTİ+ Temel Kavramlar Atölye Kolaylaştırıcı Kılavuzu*. (Ed.: Kerem Dikmen, Yasemin Öz). Ankara: Kaos GL Derneği.
- Kara Düzgün, Ü. (2014). *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Köprülü, F. (1944). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Krook, M. L. (2009). *Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide*. Oxford University Press.
- Kılıç Özkaynar, G. (2025). Türk toplumunda kadın liderliğinin tarihsel kökenleri ve Tomris Hatun'un liderlik özellikleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 33-56.
- Koselleck, R. (2004). *Futures past: On the semantics of historical time*. Columbia University Press.
- Lindsey, L. L. (2016). *Gender Roles: A Sociological Perspective*, Routledge.

- Lovenduski, J. (2005). *Feminizing Politics*. Polity Press.
- Manas Ansiklopedisi. (1995). *Manas Ansiklopedisi* (Cilt I-II). Bişkek.
- Manas Destanı*. (2017). (Çeviren: Abdulkadir İnan). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Mansbridge J. (2005). "Quota Problems: Combating the Dangers of Essentialism". *Politics & Gender*, 1(4). ss. 622-638. doi:10.1017/S1743923X05220196
- Millett, K. (2018). *Cinsel Politika*. (Çev.: Seçkin Selvi). İstanbul: Payel Yayınları
- Morali-Daninos, A. (1974). *Cinsel İlişkiler Tarihi*. (Çev. Samih Tiryakioğlu). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Naskali, E. G. (1995). "Destanın Tarifi". *Belleten-Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 40(1992), ss. 1-8.
- Nordic Co-operation (2022). *Gender equality in the Nordic Region*. Erişim adresi: <https://www.norden.org/en/information/gender-equality-nordic-region>
- Norris, P., & Lovenduski, J. (1995). *Political Recruitment: Gender, Race And Class in The British Parliament*. Cambridge University Press.
- Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2006). *Türk Mitolojisi (Cilt 1)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demir, E. (2022). "Kırgız Türkleri'nin Yaşayan Öyküsü: Manas Destanında Kadın Tipolojileri ve Toplumsal Cinsiyet". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 186-204. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.1067321>
- Öztürk, B. (2023). "Geçmişten Günümüze Türk Kadın Emekinin Değişim ve Gelişim Süreci". *Mukaddime*, 14(1), ss. 55-72.
- Sümer, F. (1992). *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Phillips, A. (1998). *The Politics of Presence*. Oxford University Press.
- Platon (2012). *Devlet (Politeia)*. (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Reichl, k. (2016). "Oral Epics into the Twenty-First Century: The Case of the Kyrgyz Epic Manas". *Journal of American Folklore*, 129 (513), ss. 327-344.
- Ross, K. (2010). *Gendered Media: Women, Men, and Identity Politics*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Sancar, S. (2016). *Erkeklik: İmkansız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Sarıgül, A. (2018). "Aytmatov Anlatılarında Çağdaş Manas Ruhu ve Yansımaları". *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 6(14), 183-208. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.342414>
- Sepetçioğlu, Mustafa Necati (1992), *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İstanbul: İrfan Yayınları

- Sevinç, N. (1987), *Eski Türklerde Kadın ve Aile*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Scott, J. W. (2010). “Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi”. (Çev.: Derya Demirler, Fahriye Dinçer). *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Sayı:12, Ekim (Toplumsal Cinsiyet). s.112.
- Skocpol, T. (2002). Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi içinde *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler*. (Der.: Theda. Skocpol, Çev.: Ahmet Fethi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 1-25
- Skinner, Q. (1988). Meaning and understanding in the history of ideas. In J. Tully (Ed.), *Meaning and context: Quentin Skinner and his critics* (pp. 29–67). Princeton University Press.
- Slaterry, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Der.: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Sultana, A.; Altay, S. (2019). “Ataerkillik ve Kadının İkincilliği; Kuramsal Bir Analiz”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* ISSN:1308-9633 Nisan, Cilt:11 Sayı:1 (23). ss. 417-427
- Summerfield, P. (1984). “Women Workers in the Second World War: Production and Patriarchy in Conflict”. *History Workshop Journal*, 18(1). ss. 96-118.
- Sümer, F. (1992). *Eski Türklerde Kadın ve Aile Hayatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşek, S. (2021). Manas’ı Hatırlamak: Manas Destanı Etrafında Teşekkül Eden Efsaneler içinde *Geçmişten Geleceğe Avrasya*. (Ed.: Mustafa AÇA
- Taş, G. (2016). “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5).
- Tazegül, K. (2022). “Türk Kültüründe Kadının Tarihsel Rolü ve Siyasal Etkileri”. *Akademik Tarih*, 6(2), ss. 121–135.
- Tazegül, Ü. (2022). “Türklerin İslamiyet’e giriş süreci ve İslamiyet’in Türk kadınının spora katılımına olan etkisi”. *The Journal of Social Sciences*, 12(2), 123-135.
- T.C. AB Bakanlığı (2021). *Avrupa Birliği ve Kadın*. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/Duyurular/abgiy/2013/ab_kadin.pdf
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). *Türkiye’de Kadın-Erkek Eşitliğine Duyarlı Planlama ve Bütçeleme Uygulanması*. Erişim adersi: https://ab.gov.tr/turkiyede-cinsiyet-odakli-planlama-ve-butceleme-uygulanmasi_52223.html
- TDK Sözlük (t.y.). *Destan Kelimesi*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Tellioglu, İ. (2016), “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 55.
- Tolonova, G. vd. (2020). “Teaching of the Theme Manas and Manastelling Skill by Critical Thinking Method Strategies”. *Open Journal of Modern Linguistics*, Vol.10 No.6, December, ss. 675-684.
- Türk, H. B. (2015). *Şiddeti Meyyalım Vallahi Dertten: Hegemonik Erkeklik ve Şiddet içinde Şiddetin Cinsiyetli Yüzleri*. (Der.: Betül Yarar). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- World Health Organization [WHO] (1998). *Gender and Health: Technical Paper*. World Health Organization Publishing.
- World Health Organization [WHO] (2011). *Gender Mainstreaming for Health Managers: a Practical Approach*. Geneva: WHO, Department of Gender and Women's Health.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). University of California Press.
- Yıldırım, M. (2025). *Feminist Kuram*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Erişim adresi: <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/bilge.abukan/141037/feminist%20kuram.pdf>
- Yıldız, Z. (2016). *13.-15. Yüzyıllarda Deşt-i Kıpçak Sahasını Ziyaret Eden Seyyahların Gözünden Türk İmgesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

6. EKLER

Ek-1: Orijinallik Raporu

ORJİNALLİK RAPORU			
%	11	%	11
BENZERLİK ENDEKSİ		İNTERNET KAYNAKLARI	
		%	4
		YAYINLAR	
		%	6
		ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ	
BİRİNCİL KAYNAKLAR			
1	Submitted to Ardahan Üniversitesi	%	3
	Öğrenci Ödevi		
2	dergipark.org.tr	%	2
	İnternet Kaynağı		
3	docslib.org	%	1
	İnternet Kaynağı		
4	acikbilim.yok.gov.tr	%	1
	İnternet Kaynağı		
5	www.yader.org	%	1
	İnternet Kaynağı		
6	9lib.net	%	1
	İnternet Kaynağı		
7	ceidizler.ceid.org.tr	<%	1
	İnternet Kaynağı		
8	Submitted to TechKnowledge Turkey	<%	1
	Öğrenci Ödevi		
9	Submitted to The Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK)	<%	1
	Öğrenci Ödevi		
10	Submitted to Hacettepe University	<%	1
	Öğrenci Ödevi		
11	docplayer.biz.tr	<%	1
	İnternet Kaynağı		
12	tr.scribd.com	<%	1
	İnternet Kaynağı		

13	yunusemre430162481.wordpress.com İnternet Kaynağı	<%1
14	Submitted to Erciyes Üniversitesi Öğrenci Ödevi	<%1
15	ansiklopedi.tubitak.gov.tr İnternet Kaynağı	<%1
16	www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<%1
17	openaccess.tau.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
18	openaccess.hacettepe.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
19	icci-epok10.gazi.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
20	Türkmenoğlu, Yusuf Emre. "Sinemada Feminizm kuramı Ve kadın Karakterlerin dönüşümü: Halloween Filmlerinin Betimsel Analizi", Maltepe University (Turkey), 2024 Yayın	<%1
21	jawoo.com İnternet Kaynağı	<%1
22	www.muharrembalci.com İnternet Kaynağı	<%1
23	Aksar, Gülşah. "Türk Kadın Şairlerde Kadın ve Çocuk Teması (1886 - 1960)", Balıkesir University (Turkey), 2024 Yayın	<%1
24	sbe.nny.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
25	tr.wikipedia.org İnternet Kaynağı	<%1

Alıntıları çıkart

üzerinde

Eşleşmeleri çıkar

< 15 words

Bibliyografyayı Çıkart

üzerinde